HEGEDŰS SÁNDOR

Történelmi miniatúrák III.

7 ESSZÉ

Z-füzetek/123

HEGEDŰS SÁNDOR

Történelmi miniatúrák III.

7 ESSZÉ

BUDAPEST

Z-füzetek/123

Sorozatszerkesztő:
SIMOR ANDRÁS

Tipográfia:
DOMJÁN ISTVÁN

Készult 300 példányban

Ez a
096
példány

http://www.zfuzetek.fw.hu

ISBN 978-963-06-2623-1
ISSN 0866-4420

Felelős kiadó a szerző
Felelős szerkesztő Tabák András
2007 Vasas-Koz kft nyomda
Felelős vezető Badó Géza
Terjeszti a Konyvtárellátó Kozhasznú Társaság

© Hegedűs Sándor

A Horthy-rendszer jellegéről

Kísértet jarja be hazankat, a horthyzmus kísértete

Az antikommunizmus jegyében fogant mai rezsim keresi politikai-ideológiai legitimitásának forrásait, fennmaradasanak kapaszkodóit, és sokan ezt a két világháború kozotti magyar ellenforradalmi rendszerben találták meg Nem véletlen tehát, hogy egy Horthy-kultusz van kialakulóban nálunk, mely áthatni igyekszik kozeletunket, behatol nemcsak a politikába, de a médiaba, a kultúrába és hovatovább a mindennapi gyakorlatba is. Súlyos vakság lenne e tendenciától elhatárolni az egykori kormányzó grandiózus családi temetését, elévulhetetlen érdemeinek kenetes méltatását Ki hiheti komolyan, hogy a kozelmúltban megalakult Horthy Miklós Társaság néhány dinoszaurusz hobbyja csupán, s ki ne emlékezne arra, hogy *Boross Péter* – még a belső rend őrének minőségében – *Keresztes Fischer Ferencet, Horthy* hírhedt belugyminiszterét tekintette példaképének? Vajon nem része-e a folyamatnak az exállamfő alvezéreinek *Teleki Pálnak, Bárdossy Lászlónak, Kállay Miklósnak, Jány Gusztávnak* a rehabilitása?

És mindez miért? A választ a horthyzmus természetének feltárásában keressuk.

A kulső korulmények

Az első világháború kovetkezményei megváltoztatták a nemzetkozi konstellációt. A kozponti hatalmak súlyos vereséget szenvedtek, de a háborút valójában az antant sem nyerte meg Nem – abban az értelemben, hogy létrejott Szovjet-Oroszország, s ezzel megbomlott a tőkés világrendszer osztatlansága. 1917 megfosztotta Nyugatot befektetéseinek, hiteleinek, piacainak nagy részétől, nem szólva azokról a veszélyekről, melyeket egy forradalmi kozpont jelentett.

A nagy világégés végén – nem fuggetlenul annak kimenetelétől – szétesett az Osztrák-Magyar Monarchia, és romjain eltérő politikai berendezkedésű polgári államok jottek létre Jogos nemzeti torekvések keveredtek expanzív tervekkel A párizsi békeszerződésre rányomta bélyegét a vae victis elve, mely a kulonboző indíttatású nacionalizmusok osztonzője lett.

A győztesek – Olaszország kivételével – nagyrészt realizálva látták hódító vágyaikat, a legyőzottek korében pedig felutotte fejét az elke-

seredettség, a revans szelleme. Versailles egy újabb háború magvait hintette el.

A fasiszta, fasisztoid, szélsőjobboldali mozgalmak és diktatúrák az 1914-1918 okozta kataklizma pszichózisában keletkeztek. A megdönthetetlennek hitt tőkés világrend megingott, a hagyományos polgári értékek devalválódtak, birodalmak omlottak össze, szocialista kísérletek láncreakciója szántott végig a társadalmi ellentétektől terhes Eurázsián. Új eszmék kerítették hatalmukba a kilátástalanságban élő milliókat. A nemzeti sérelmek és egzisztenciális bizonytalanság szorításában vergődő népek, osztályok kiútkeresése, a régi beidegződések, konvenciók, életformák válsága az alternatívák sokaságát produkálta. A megváltó szocializmust hirdető forradalmárok mellett (sokszor azok ellensúlyozására) feltűntek a kóklerek, hamis próféták, messiások, álradikális kalandorok, akik csodaszereikkel, bódító medicináikkal ámították a szalmaszálba kapaszkodó, irracionalizmusra is fogékony csüggedőket.

Az antant egyik legsürgősebb dolga volt elreteszelni az orosz forradalom kisugárzó hatását. Olyan kelet-európai gátrendszer létrehozására törekedett, mely megvédelmezi a civilizált világot a „barbár" bolsevizmussal szemben. Ez öltött testet az ún. „cordon sanitaire"-ben. Az éleződő osztály-összeütközések tompítására a polgári demokráciák nem mindenütt bizonyultak alkalmasaknak, kiváltképp a nagyobb megrázkódtatásokat átélő legyőzötteknél nem. Ezért a finánctőke hatalma védelme érdekében sokhelyütt a szélsőséges diktatúrákba menekült. Ebbeli törekvésében bizton számíthatott a Nyugat támogatására.

A belpolitikai feltételek

Magyarország egy végig nem vitt polgári forradalom gyötrelmeitől szenvedett. Az egyes osztályok a maguk érdekei szerint keresték gondjaik megoldását. A nagytőke kénytelen volt kompromisszumot kötni a feudális eredetű, poroszutas nagybirtokkal. Az arisztokrácia kelletlenül, de tudomásul vette a kapitalizmussal járó társadalmi átstrukturálódást. A nagyiparosok bárói rangra, a nagybirtokosok igazgatósági posztokra tettek szert. Ezek a többé-kevésbé összefonódott uralkodó osztályok képezték a XX. század magyar államiságának alapvető bázisát, a finánoligarchiát. Házasságukat azonban nemcsak a viszonylagos gazdasági (következésképp: politikai) elmaradottság kényszere szülte, hanem a közös félelmük az alsók öntudatosodásától. A társadalom mélyében súlyos és krónikus feszültségeket okozott s dobott felszínre

a munka-tőke antagonizmusa, melyet a háborús kormányok gazdaságpolitikája izzásig hevített, a parasztság egyre hangosabb földigénye, a nemzetiségek aktivizálódó szabadságvágya.

Ebben a bonyolult periódusban következett be a háborús összeomlás, a Monarchia felbomlása, a nemzetiségek elszakadása (a szentistváni birodalom szétesése), a polgári, majd a szocialista forradalom. Igaz, az antant segítségével sikerült visszaállítani a nagytőke-nagybirtok hatalmát.

A szociális elégedetlenség azonban nem ült el. És mindez akkor, amikor az ország tőszomszédságában egy szocialista állam alapjainak lerakása indult meg. A magyar ellenforradalomban bábáskodó Nyugat, de a *Weiss*ek, *Goldberger*ek, *Esterházyak* és *Erdődy*ek is tudták: a hatalom megőrzéséhez kemény diktatúrára van szükség, ha nem akarják 1918-1919 megismétlődését. Egy ember volt az országban, aki rendelkezett a hadsereggel, s képesnek látszott arra, hogy a könyörtelenség súlyával teremtse az elit által annyira igényelt stabilitást. Ez a férfiú Horhty Miklós volt... Nem kedvelték, de vele egyezkedett a nagyburzsoázia, a földbirtokosság, az egyházak, sőt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is felajánlotta néki a munkásság kérges tenyerét. Korántsem arról van szó, hogy az uralkodó osztályok képviselői között (mert kit érdekelt a nép véleménye) nem volt más elképzelés a politikai berendezkedés és az államfő személyének kérdésében. Sokan szívesen emelték volna trónra IV. Károlyt, vagy fiát, Ottót; Bethlen István visszasírta a tiszaistváni korlátozott alkotmányosságot; Vázsonyi Vilmos egy liberális, a nyugatihoz kissé hasonlatos uralkodási formára áhítozott; Nagyatádi paraszti vezetés alatt álló ország mellett ágált; Gömbös egy szélsőjobboldali, movés diktatúrára gondolt. Ez utóbbi állt legközelebb Horthyhoz, de ő a belső és külső körülményeket nem hagyhatta figyelmen kívül. A terror-választásokon végül is a fővezér győzött. A lesújtani mindenkor kész ököl politikájának igazolását látta Horhty, *Edgar von Schmidt-Pauli* fejtegetésében: „a földre rászabadult poklot még senki sem csendesítette le azzal, hogy angyalszárnyakkal legyezgette..." Az ellentengernagy tudta, hogyan kell ezt értelmezni: „... Márpedig Magyarországon a kommunisták, valóban pokollá tették az életet..." Ez a megnyilatkozás jelzi, a diktátor nem kívánt kesztyűs kézzel kormányozni. Az antant sem várta ezt tőle.

Az ellenforradalom jellege

A Horthy-rendszer jellegéről szóló viták egyidősek magával a rezsimmel. Nem csoda, hiszen az első világháború után Magyarországon olyan hatalmi felépítmény jött létre, mely sehogyan sem illeszkedett bele az akkor ismert struktúrákba, de szerepet játszott ebben a valójában népellenes formáció igazi arcának leplezése is.

Így történhetett, hogy egyesek a negyedszázadot keresztény-nemzeti kurzusnak, ellenforradalomnak, mások fasizmusnak, fasisztoid hatalomnak tekintették. Sőt, találkozhatunk olyan felfogással is, miszerint a Horthy-rendszer egy, jobboldalról indult, balfelé tartó, demokratizálódó korszak. A névadó magát keresztény-nemzeti ellenforradalmárnak definiálta.

A kovetkezőkben kísérletet teszek szerény véleményem kifejtésére, anélkul, hogy igényt tartanék a vita lezárására.

Milyen volt tehát a jellege annak a politikai berendezkedésnek, mely a két világháború kozott hazánkban negyedszázadon át uralkodott? Megítélésem szerint a Horthy Miklós személyével fémjelzett ellenforradalmi diktatúra a fasizmussal rokon, fasisztoid rendszerek tartományába sorolható hatalmi alakzat volt.

Annak egy, a magyar sajátosságoknak, belső tradícióinak, az erőviszonyoknak adekvát változata. A nem totális fasizmusnak olyan modellje, mely – alapvonásait tekintve – egyezik bármely terrorista diktatúrával, de mely figyelemre méltó egyedi jegyeket is hordoz. Helytelen abszolutizálni a hitleri fasizmust, s az attól valamelyest eltérő szisztémákat kitagadni a családból. Minden sematizálás, az árnyalatok elhanyagolása torzítja a képet és tévútra vezet. G. Dimitrovot idézem: „A fasizmus fejlődése és maga a fasiszta diktatúra a kulonbozó országokban kulonbozó alakot olt, aszerint, hogy milyenek az illető országok történelmi, társadalmi és gazdasági viszonyai, nemzeti sajátosságai és nemzetkozi helyzete,... anélkul, hogy osztályjellegét megváltoztatná, osszeegyezteti a nyílt diktatúrát a parlamentarizmus durva meghamisításával..."

A totális fasizmus oly esetekben johet létre, amikor a fináncoligarchia elég erős ahhoz, hogy – félredobva a polgári demokrácia intézményrendszerét – féktelen terrorista diktatúra bevezetésével megvédje politikai-gazdasági hatalmát a mind fenyegetőbb munkás- és egyéb demokratikus mozgalmakkal szemben. Amennyiben az uralkodó osztály, illetve annak fasiszta rohamcsapata nem rendelkezik megfelelő tömegbázissal, s a kulonbozó érdekviszályok megbontják egységét, be kell érnie egy felemás megoldással, netán a fasisztoid diktatú-

rával, mely hibridje a fasizmus és a konzervativizmus bizonyos elemeinek. Ez utóbbi hatalmi képződmény kialakulását igyekszem bemutatni a Horthy-rendszer létrejöttének felvázolása során.

A horthysta diktatúra létrehozásának első periódusában még nyitott kérdés volt: totális vagy nem totális fasizmus kerül-e hatalomra Magyarországon? A különítményesek, Horthy, *Gombos, Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky* egy szélsőjobboldali államot akartak, míg *Bethlen*ék, a nagytőke-nagybirtok jelentős része egy konzervatív elemekkel átszőtt, mérsékeltebb, de ugyanakkor kérlelhetetlen parancsuralom hívei voltak. A vitát nem szubjektív, hanem objektív tényezők döntötték el.

A kurzus születésénél az antant segédkezett, ellenőrzött, ám csak a kilengéseket kifogásolta. Hiába utaztak a magyar szociáldemokraták Londonba, hogy bepanaszolják a fehérterrort. A Nyugat passzív maradt, mert elégedett volt a kormányzóval és rendszere működésével. (Lásd *Nathan Horovitz* amerikai ezredes küldetését.) Mindazonáltal Horthyék nem lehettek teljesen süketek az európai közvélemény elmarasztaló ítéletével szemben. Ezért beolvasztották a különítményeket az államgépezetbe, s nyílt lincselések helyett bírósági ítéletekkel törekedtek a progresszió megsemmisítésére, vagy hathatós korlátozására.

Ugyanakkor a totális fasizmus belső feltételei is hiányoztak, mert harc dúlt a szabadkirályválasztók és a legitimisták, a szélsőjobboldal és a konzervatív erők között, szembenállt egymással a nagybirtok agrárius és merkantil szárnya, elégedetlen volt a középosztály és a parasztság. Nem hagyhatták számításon kívül a szociáldemokrácia által képviselt munkásosztályt, mellyel végül Bethlenék kénytelenek voltak kiegyezni. Az ország tehát pártokra szakadt, jelezve: nincs egység az uralkodó osztályok és vazallusaik, valamint az egyéb társadalmi osztályok, rétegek, politikai irányzatok között. Ezáltal Horthyéknak nélkülözniük kellett a harsányan deklarált nemzeti közmegegyezést. A fentiekből következik, hogy nem lehetett kiiktatni a politikai életből a parlamentet és a többpártrendszert, amit a totális fasizmus a maga brutális eszközeivel és demagógiájával keresztül tudott vinni. Ez a körülmény sajátos jelleget kölcsönzött a fasizmus magyar változatának, kialakítva a rendszer fasisztoid karakterét. Nem szabad azonban túldimenzionálni a lojális ellenzék mandátumát, mert valójában az országgyűlés és a többpártrendszer formális volt, hiszen a kormánypárt egyeduralma negyedszázadon át érvényesült. Erről gondoskodtak a csalárd választási törvények. Ebben a helyzetben az ellenzék hangja az esetek többségében „pusztába kiáltott" szó maradt. 1927-ben vissza-

állították a felsőházat, amely további garanciákat nyújtott a rezsim biztonságához. A totális fasizmus hívei – különítményesek, fajvédők, később a nyilasok – és az objektív helyzettel megalkudni kész kormányerők között, hol nyíltan, hol látens formában olykor éles harc folyt, mígnem 1944. március 19-ével, német szuronyokra támaszkodva a nyílt diktatúra kerekedett felül. Ez azonban már egybeesett a keresztény-nemzeti kurzus haláltusájával.

Az ellenforradalom időszakát a külső behatások és a belső erők mozgása alapján több szakaszra oszthatjuk:

1. A fehérterror évei (1919-1921), totális fasiszta törekvésekkel.

2. Teleki–Bethlen fasisztoid periódusa (1920-1931), amikor a fasiszta és a konzervatív erők szövetkeznek az antikommunizmus és a nacionalizmus jegyében.

3. Gömbös kísérlete a nyílt diktatúra bevezetésére (1932-1936), az 1929-1933-as gazdasági válság súlyos politikai hatásának erőszakkal történő leküzdésére. (Tervek az MSZDP felszámolására és a szakszervezetek államosítására, az egypártrendszer kiépítésére.)

4. Az 1936-tól 1944. március 19-ig terjedő időszak, az úgynevezett progermán rezsim, melynek jellemzője a konzervatív vonások fokozatos háttérbe szorulása és a totalitárius tendenciák erősödése (verseny a nemzeti-szocialistákkal).

5. 1944. március 19-e és október 15-e közötti néhány hónap: a német megszállás nyomán kialakult nyílt fasiszta diktatúra, Horthy kormányzása mellett.

6. 1944. október 16.: *Szálasi* rémuralma, mely folyománya, de már nem része a Horthy-rendszernek.

Negyedszázadon át a népellenes törvények és gyakorlat jellemezték a rendszert. Érvényben maradtak (1922. június 26-ig) egyes kivételes háborús intézkedések (1912. LXIII. tc.), amely felhatalmazza a kormányt, hogy amennyiben a hatalmat alulról fenyegetnék, rendkívüli eszközöket alkalmazhasson. Ezt a rendszabályt Teleki Pál kiegészítette az 1921. III. törvénycikkel, mely a fennálló társadalmi rend hatályos védelmét szolgálta. A nemzetgyűlés elfogadta a botbüntetés kiterjesztéséről szóló 1920. XXVI. törvénycikket, illetve a numerus clausust (1920. XXV. tc.). Ez utóbbi meghatározta a népfajok és nemzetiségek egyetemi arányszámát. (A szigorítás elsősorban a zsidóság korlátozását jelentette.) Kissé előreszaladva, itt jegyzem meg: 1938, 1939, 1941-ben szentesítették az első, második és harmadik zsidótörvényt, mely előbb vallási alapon szabályozta az izraeliták érvényesülési lehe-

tőségeit, de 1941-ben a nurnbergi torvények mintájára már faji megkulonboztetést vezetett be

1939-ig fenntartották a nyíltszavazásos választási rendszert, hogy a mindenkori kormánypárt győzelmét biztosíthassák Ez a gyakorlat elsősorban a falvakat sújtotta. Vidéken elsosorban tombolt a kozigazgatási és a csendőrterror Horthyék nemcsak a kommunista szervezkedésekkel szemben léptek fel kegyetlen módon, de ugyancsak szigorú belugyi megfigyelés alá vonták a lojális ellenzéket is A kulonbozo titkos és féltitkos egyesuletek által (MOVE, ÉME, Etelkozi Szovetség, Kettős Kereszt Szovetség) a rezsim elitje meg egymást is ellenorizte Fenntartották az internálás intézményét, szinte állandó maradt a „gyanúsakat" sakkban tartó rendőrhatósági felugyelet, gyakran vezették be a statáriumot, ám, amikor eltorolték (pl Gombos 1932-ben) a „rendes" bíróságok torvényben biztosított hatáskore lehetové tette a legsúlyosabb elmaraszta1ó ítéletek meghozatalát is És ekkor még nem szóltam a cenzúráról, a spiclihálózatról, a VKF-2 módszereiről, az alig elviselhető bortonviszonyokról, a kulonböző „preventív" zaklatásokról, rajtautésekről, betiltásokról A dolgozók emberi jogait a minimálisra csokkentették, beleszólásuk a kozugyekbe alig volt.

A rendszer társadalmi bázisa

A társadalmi bázist célszerű két alkotóelemére bontani

- osztálybázisra,
- tomegbázisra.

Az ellenforradalmi éra osztálybázisa a nagytőke-nagybirtok volt Ez a felállás megfelelt a „klasszikus" kritériumnak, jóllehet nálunk – az ország gazdasági-politikai elmaradottsága miatt – jelentősebb szerep jutott a feudális eredetű nagybirtokosságnak Ő állt az előtérben, ó gyakorolta kozvetlenul a politikai hatalmat, ő tartotta kezeben a vezető funkciókat. A protekcionista és autarch gazdaságpolitika igen mérsékelt formában, de hozzájárult bizonyos ipari ágazatok fejlődéséhez Ennek kovetkeztében a magyar ipari nagytóke pozíciói a társbérleten belul folyamatosan erősodtek. Jórészt zsidó származású elemei nem támogatták a szélsőséges terrorista tendenciákat, az aktív antiszemitizmust, miáltal inkább a bethleni, konzervatív szárny bázisát képezték A hatalomban másodlagos szerepet játszó agráriusok mindent elkovettek, hogy az ország megőrizze agrárjellegét, s miután érdekeltek voltak az olasz és a német mezőgazdasági piacok megszerzésében, hajlottak a totális fasizmus igenlésére (*Pálffy Fidél, Festetics Sándor)*

A rezsim tomegbázisát a kozbulső rétegek a dzsentri-dzsentroid

katonatisztek, közigazgatási tisztségviselők (ahogy akkor nevezték: a keresztény középosztály) jelentős tömegei alkották. A Tanácsköztársaság leverését követően viszonylagos önállóságra tettek szert (lásd Horhty különítményeit), s erejük, fontosságuk tudatában követelték részüket a hatalomból. A kormányzó – Nyugat kívánságára – kénytelen volt őket az államgépezetben (a második vonalban) elrejteni. Sértődött, szélsőséges elemek voltak egyrészt, mert háttérbe szorultak, másrészt, mert a háborús összeomlás után szűkült a közigazgatás befogadó képessége, csökkent a hadsereg létszáma (lásd a trianoni rendelkezéseket), s elhelyezkedési nehézségek miatt izmosodott bennük a militáns szellem, a katonai kalandokra való hajlandóság. Az ellenforradalmi rezsim hívei voltak az elszakított területekről áttelepült „vagonlakók", akik ugyancsak helyet követeltek maguknak a közigazgatásban és mielőbbi hazatérésük érdekében türelmetlenül várták a párizsi békediktátum erőszakos revízióját.

A lumpenproletariátus, a zavarosban halászó kétes egzisztenciák, az elzüllött, eladósodott, talajt vesztett, marginális elemek zöme is támogatója volt a diktatúrának. (Ezek egy része a rezsim jobboldali bírálója, később a nyilaskeresztes mozgalom pretoriánus gárdája lett.)

A munkásság és a szegényparasztság döntő többségét Horthyék nem tudták megnyerni. Ehhez olyan gazdaság-, szociális- és földbirtokpolitikát kellett volna megvalósítaniuk, melyre az uralkodó osztályok érdekeit szem előtt tartó keresztény-nemzeti kurzus sohasem mutatott hajlandóságot. A kulákság passzív támogatója volt a rendszernek.

A soviniszta demagógia, az antiszemitizmus nem jelentéktelen városi kispolgárságot állított az ellenforradalom oldalára. Mindazonáltal Horthyék szociális háttere – noha el nem hanyagolható erőt képviselt – messze elmaradt Mussolini, vagy Hitler tömegbázisától. Olykor megcsappant, mint az 1929-1933-as gazdasági világválság éveiben, máskor felduzzadt az „országgyarapítások" időszakaiban, nemkülönben a zsidótörvények korrumpáló hatására.

Horthyék ideológiája

Horthyék nagy súlyt helyeztek az ideológiai munkára, hogy rendszerüket igazolják és megtámasszák. Ennek ellenére nem rendelkeztek olyan, mindent átfogó „bibliával", mint Hitler *Mein Kampf* című munkája. A Szegedről „hódító útjára" induló vezérkar csokorba szedte a különböző hagyományos (jórészt magyar) retrográd politikaieszmei paneleket, azokat kiegészítette az új helyzet követelte „izmu-

sokkal" („szegedi gondolat"). Komponensei között találjuk a nacionalizmust, az irredentizmust, az antikommunizmust, az antiszemitizmust, a „keresztényi" szellemiséget. Ezek az elemek egymásra hatottak, egymást táplálták. Volt a „szegedi gondolatban" jó adag populáris antikapitalizmus is: valójában nem a tőkés rendszert ítélték el, hanem annak „zsidó" változatát. Nagyon meg tudtak barátkozni az őrségváltással, a tőke megkeresztelésével.

A rádió, a szószék, az iskola, a levente- és cserkészmozgalom, a sajtó jelentős része, a különböző társadalmi szervezetek mind-mind szószólói lettek a rendszer hivatalos ideológiájának. A revíziós politikát és vallásosságot sugalló „Hiszekegy", az agresszív revansiszta jelszavak a „Nem! Nem! Soha!", a „Mindent vissza!", a „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!", stb.) az egyszerű emberek számára is könnyen érthető, nemzeti-érzelmi húrokat pengető szlogenek voltak, melyek – mi tagadás – mély nyomokat hagytak a lelkekben.

A rezsim propagandájával nemcsak a visszavágásra lehetett felkészíteni a magyarságot, de sok szociális kérdés megoldását is elodázhatták, mondván: minden bajnak Trianon az oka, de Nagy-Magyarország feltámasztása megoldja majd a problémákat.

Ha a lakosság körében ez az olcsó, otromba frazeológia visszhangra talált, azzal magyarázható, hogy az igazságtalan párizsi békediktátum súlyos nemzeti sebeket ejtett, s ezek felmutatása alkalmasnak látszott a mögéje rejtőző imperialista ambíciók elkendőzésére. Ám a horthysta propagandisták, hallgatva a tiszaistváni háborús politika felelősségéről, az 1918-1919-es forradalmakat okolták Versailles szigoráért. E módszerrel igyekeztek szembeállítani a hazát a haladással. Az antikommunizmus pedig a magántulajdonát, hatalmát és istenét féltő uralkodó osztályok ideológiai kifejezése volt.

A rendszer külpolitikája

Az ellenforradalom fasisztoid jellege meghatározta külpolitikáját. Két motívum, a szovjetellenesség és a területi revízióra való törekvés adta meg irányát. Ezek kergették bele Magyarországot a hitlerizmus karjaiba és a második világháborúba.

A trianoni szankciókba az elit egyetlen tagja sem tudott belenyugodni. Apponyi Albertet idézem: „A békekonferencián nem sokat értünk el, de jogainkat nem adjuk fel... idővel a békét korrigáljuk..."

Horthyéknak külpolitikai törekvéseik realizálásához olyan szövetségesekre volt szükségük, melyek ugyancsak elégedetlenek voltak Párizs-

zsal és a diktátumok felülvizsgálatát követelték. A békés megoldásnak vajmi kevés reménye lehetett, hiszen a magyar vezetők nem mutattak hajlandóságot az ésszerű megállapodásokra. A „Mindent vissza!" koncepciója jól mutatja: ők a „történelmi" Magyarország visszaállítását tűzték ki célul, amit csak erőszakos úton érhettek el. Hitler ezt világosan látva az első, majd a második bécsi döntéssel juttatott területgyarapítással magához láncolta Horthyt, és belerántotta a „nagy" háborús kalandba.

Közismert a második világháború kimenetele. Az egyúttal a magyar ellenforradalmi rendszer végét jelentette. A Szovjet Hadsereg felszabadító tevékenysége nyomán kibontakozhatott hazánkban is a demokratizálódás folyamata.

Nem igazolható és nem szépíthető meg Horthy Miklós kormányzó tevékenysége. Felelős a negyedszázad alatt történt eseményekért: a progresszió brutális üldözéséért, a háború következményeiért, a holocaustért. Az ő nép- és haladásellenes politikája hozta Magyarországot katasztrofális helyzetbe, melyből csak a bukott rezsim felszámolása biztosíthatott kiutat.

Elveink és Tetteink, 1994

A „szegedi gondolat"

Igen drámai helyzetben fogalmazódott meg szélsőjobboldali politikusok tollából-szájából a különböző „izmusoknak" az az egyvelege, amelyet „szegedi gondolat" címszó alatt tartunk számon. Gyűjtőfogalomról van szó, mert nem organikus rendszer, de alkotóelemei elválaszthatatlanul fonódnak egymásba.

Szegeden – 1919-ben – az ellenforradalom a Tanácsköztársaság leverését követő megtorlásokra készült, az ország birtokbavételére, a „nemzeti újjászületésre". Valljuk be: alig akadt a Tisza-parti városban olyan elme, amely alkalmas lett volna elméleti kérdések kidolgozására. Erre később került sor. Mindazonáltal már itt a sokszínű társaság fontosnak tartotta, hogy körvonalazza azokat az alapelveket, melyek egyrészt tükrözték a majdani rezsim ideológiai-politikai karakterét, másrészt alapul szolgálhattak a belőlük sarjadó manipulációknak.

A „szegedi gondolat" keresztény volt és „nemzeti", agrárius és faj-

védő, antikommunista és „antikapitalista". Ki-ki megtalálhatta benne a maga koncepcióját, ellenforradalmi cselekvésének eszmei motivációját, olyannyira, hogy később a magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak belőle is merítettek ihletet dicstelen tevékenységükhöz. Sőt, ma is akadnak, akik visszanyúlnak a jobboldali radikalizmus e forrásaihoz „hagyományőrző" kontinuitást kereső törekvésük során.

A történelmi helyzet

A „szegedi gondolatnak" tehát történelmi funkciója volt. A hatalmukat vesztett osztályok és rétegek kezébe fegyvert adott, hogy a lelkeket meggyőzve és mozgósítva visszaszerezzék uralmukat és azt megtartsák. Az erőszakot, lélekmérgezést egyszerre alkalmazták céljuk érdekében. A sorozatos megrázkódtatások termelték ki ezt a neokonzervatív-fasiszta jelenséget, mely a francia megszállás biztonságosnak mondható légkörében szerveződött erővé.

Az első csapás, mely a reakció egy részét a szélsőségesek felé sodorta a háborús vereség volt. Sokan ezt a tragédiát Mohácshoz mérték. A kapituláció számukra aggályos következménye a Monarchia szétesése, amelynek folyományaként Magyarország megszabadult ugyan Bécs nyűgétől, de támaszától is. A soknemzetiségű konglomerátum eresztékei meglazultak, s felerősödtek a helyi nacionalizmusok, melyeket eleddig a dualizmus központjai elnyomni igyekeztek. Prága, Pozsony, Zágráb, Belgrád, Bukarest telhetetlen vezetői nem sokra tartották *Wilson* amerikai elnök etikai szempontjait, és „hazafias" mámorukban – olykor történelmi jussukra hivatkozva –, akkora darabot akartak kihasítani az agonizáló államszövetség testéből, amekkorát nem szégyelltek, s amelyhez Versailles hozzájárulását is remélhették. Ez a tendencia a magyar urakat rémületbe ejtette, mert tartottak attól, hogy fennhatóságuk alaposan leszűkül, földjeik, piacaik, nyersanyaglelőhelyeik zömét az utódállamok veszik birtokukba. Ez a perspektíva a revans és revízió híveit szaporította, kovácsolta egységbe. A nyugat felé korábban félfüggetlen, kelet felé imperialista Magyarország csak az elnyert szuverenitásba tudott „beletörődni", de a szentistváni örökség elvesztésébe nem.

A birodalmi pozíciójukban megrendített magyar uralkodó osztályokat az is nyugtalanította, hogy a cári orosz impérium területén munkáshatalom, a bolsevizmus fészke, a világforradalom bázisa jött létre. 1918 októberében idehaza kitört az őszirózsás forradalom. A hagyományos nagytőkés-nagybirtokos osztályok háttérbe szorultak, hogy helyet adjanak a pacifista, antantbarát közép- és kispolgári rétegeknek.

Károlyi Mihály kísérletet tett az autokratikus politikai felépítmény felszámolására, kezet emelt a nagybirtokra (mindenekelőtt a sajátjára), az úri, feudalizmusban gyökerező privilégiumokra, s bizonyos mozgásteret biztosított a korábban kirekesztett dolgozók számára. A szép ígéretekből azonban számos csupán papíron maradt, s ez a munkások, parasztok millióit arra kényszerítette, hogy a történelem által megérlelődött feladatokat maguk hajtsák végre. A Tanácsköztársaság létrejötte végképp elkeserítette a haza sorsáért „aggódó" politikusokat, tiszteket. Hiszen már nem egyszerűen arról volt szó, hogy az urak egyik csoportjának kezéből egy másik csoport kezébe ment át a hatalom – amit korszerű demokráciában még „változatosságnak" is fel lehetett volna fogni – hanem maga a rendszer, a magántulajdon léte forgott kockán.

Szeged

Szeged az ellenforradalom egyik központja lett. A város ugyanis 1918 decemberétől 1920 márciusáig francia megszállás alá került, miáltal megfelelő jegecesedési góca volt a különböző rendű és rangú antikommunista politikusoknak, akarnokoknak, önjelölteknek. E szélsőséges polgári, egyházi és dzsentri elemek a háborús összeomlás és forradalmak miatt átmenetileg szétzilálódott nagytőke-nagybirtok helyén keletkezett vákuumba behatolva egyedül vagy társbérletben akarták a hatalmat gyakorolni, s viszonylag önálló érdekeiket érvényesíteni.

Noha mindinkább *Horthy Miklós* ellentengernagy vált e csoportosulás egyik vezetőjévé, a legagilisabb szervező *Gömbös Gyula,* akinek „katartikus" egyénisége, „magával ragadó retorikája", és „lángoló" hazafisága kovászként hatott a jórészt mulatozással, terméketlen vitákkal, a pozíciók előzetes felosztásával, intrikákkal és az előkelő klubok hölgytagjainak meghódításával foglalatoskodó úriemberek körében. A Kass Szállóban, eldugott kiskocsmákban borozgatás közben, sírva-vigadva szőtték a kereszteshadjárat terveit. A politikailag, ideológiailag heterogén ellenforradalmi tábor tagjai a részletekben élénk, olykor heves szópárbajokat folytattak egymással, ám az ádáz kommunistaellenességben teljes volt közöttük az egyetértés.

Alig várták, hogy az antant leverje a munkáshatalmat, s az intervenciós csapatok nyomában haladva „felszabadítsák" a „vörös rémuralom" alatt „sínylődő" magyarságot. Vonulásukat bitófaerdők szegélyezték. Ennek ecsetelése azonban már a fehérterror történetéhez tartozik.

Ideológiai-politikai források

A „szegedi gondolat" nem egységes eszmerendszerként született meg. Összetákolói laza rendszerbe integrálták a századvégre kialakult regresszív tanokat, s azokat a kiélezett politikai viszonyok kozott tovább radikalizálták. Természetesen új elemnek tekinthető az antibolsevizmus, hiszen a Szovjetunió létrejötte, a Tanácskoztársaság fennállása, majd megdöntése után továbbélő kommunista hatások irányt szabtak a „gondolat" fejlődésének.

Merítettek a dualizmusban kiteljesedett birodalmi eszméből (a Duna-medence népei feletti uralom igénye), *Istóczy Győző, Verhovay Gyula* antiszemitizmusából, *Méhely Lajos* fajbiológiájából, *Zichy Jenő, Károlyi Sándor, Széchenyi Pál* „antikapitalista" agrárius szemléletéből, a zsidó polgárosodás konzervatív kritikájából és *Margitay Dezső* romantikus, feudalizmus felé visszatekintő restaurációs ideológiájából egyaránt. A színes arzenálból nem maradhatott ki természetesen a klerikalizmus sem, mely egyszerre volt antiszemita, antiliberális és szélsőségesen nacionalista (*Prohászka Ottokár, Bangha Béla, Zadravetz István*). Sokat átvettek Szabó Dezső nézeteiből is, aki a parasztságot tekintette a magyar „fajiság" letéteményesének.

Mindezek az „izmusok" többnyire nem „eredeti" formájukban, hanem az ellentmondásos és válságos korszak kívánalmaihoz igazodva kapcsolódtak fűzérbe.

Az antikommunizmus

A szegediek felismerték, hogy a tőkés rendszer legnagyobb ellensége a kommunista mozgalom. Készek voltak bizonyos engedményekre a zsidókérdésben, a demokrácia és liberalizmus tekintetében, de a kommunistákkal szemben nem ismertek irgalmat.

Horthy írja emlékirataiban: „... a vóros terror leküzdése volt a célom." *Tonelli Sándor* triviálisabban fogalmazott: „A Károlyi-forradalom, a desperádók és rövidlátók forradalma szülte a bolsevizmust, a patkányok forradalmát." Gömbös Gyula sem rejtette véka alá a kommunisták iránti érzelmeit: „A vörös veszedelemmel szemben egész Európának fegyverbe kellene lépnie. [...] Moszkvát és Szentpétervárt, a bolsevisták e két fő bázisát el kell foglalniok."

A szegediek szerint a kommunisták hazátlan internacionalisták voltak, akik számára a nép, a nemzet semmit sem jelent. Bangha páter úgy nyilatkozott, hogy el kell vetni az álszocializmust, mely az osztálygyűlölet alapján áll, mely forradalmi nyugtalanságot szít, megnehezít-

ve ezzel a társadalmi békét. Osztozott *Roscher* véleményében, miszerint a kommunizmus csak állatok és angyalok között valósítható meg.

Valamennyi antikommunista bíráló a marxizmus legfőbb bűnéül a magántulajdon tagadását rója fel. A „nemzeti" hadsereg fogadalmában olvashatjuk: „Esküszünk, hogy a bolsevik Vörös Hadsereg ellen még akkor is, ha saját véreinkkel találjuk magunkat szemben, a magyar nép és az 1000 éves Magyarország további fennállása érdekében haladéktalanul felvesszük a harcot..."

A nacionalizmus

A „szegedi gondolat" legfőbb értelme a szélsőséges nacionalizmus. Minden egyebet ennek kontextusában kezeltek. Ez nem a feltörekvő, antifeudális polgárság vagy árutermelő középnemesség progresszív nacionalizmusa, mely a hűbéri abszolutizmussal és a középkori széttagoltsággal szemben egy korszerű nemzet kialakításának, a tőkés piacgazdaság feltételei megteremtésének kifejezője. Ez a nacionalizmus a politikai és gazdasági hatalmától, kiváltságaitól megfosztott, ám azt visszaszerezni akaró, sebzett, megalázott nagytőke-nagybirtok rohamcsapatának hazafias szólamokba öltöztetett agresszív sovinizmusa.

Gömbös a keresztény valláserkölcsre épített nemzeti államról beszél, jelezve egyrészt annak antikommunizmusát és antiszemitizmusát, másrészt nemzetiségellenességét. Ez a felfogás arra is jó, hogy elfedje a társadalmi antagonizmusokat. Úgy véli, az egyes osztályok harmóniában vannak, mint a gép alkatrészei, s együtt képezik azt amit ő nemzetnek ismer el.

Miután a „szegedi gondolat" életre hívása egybeesett az ezeréves birodalom széthullásával, az értelmi szerzők csak a szentistváni Magyarország dimenzióiban tudtak gondolkodni. Érthető, tehát, hogy sovinizmusuk az irredentizmus elemeit is tartalmazta.

Zadravetz ezt írta: „Előre az ezeréves határokig, jaj, aki utunkat állja!" Megtalálható a revíziós propaganda érvei közt a gazdasági tényezőkre való utalás, miszerint a Kárpát-medence széttéphetetlen egységet képez. A Nyugatot azzal akarták megnyerni, hogy Magyarországot a keresztény civilizáció keleti bástyájának kiáltották ki. Sokszor történt célzás a pánszláv, illetve pángermán veszélyre is.

Fennen hirdették a magyar szupremáciát, az elmaradott szomszédok feletti gyámkodás szükségességének fantazmagóriáját. Ez a kardcsörtető nacionalizmus természetesen nem szólt arról, milyen érdekek fűzték a nagytőke-nagybirtok urait a Trianon előtti helyzet visszaállításához. Az irredentizmusra hivatkozva erős hatalom kiépítését, és

„honvédő" szellemtől áthatott nevelést szorgalmaztak. Prohászka: „A magyar népnek nem esztétikai kultúra kell. A magyar népnek főleg erőre van szüksége." Gömbösék szembenálltak mind a Monarchia visszaállításának tervével, mint a Kossuth-álmodta dunai konföderációval. Ők a „magyar öncélúság" élharcosai voltak.

A keresztény gondolat

Egy zömében katolikus közegben, a Regnum Marianumban a keresztény erkölcsiség és a keresztény ideálok alapvető komponensként épültek be a „szegedi gondolat" eszmerendszerébe. Korántsem csak vallási irányzatról van itt szó, hanem vallási köntösbe bújtatott tömény politikumról. Ez fejezte ki a dzsentri-katonatiszti csoport lelkiségét, de a tömegek között is hódított a múltban gyökerező, tradicionális mítoszok ápolása.

Ennek a konzervatív, keresztény platformnak volt hajlíthatatlan, és mi tagadás, nagyhatású szószólója Prohászka Ottokár, aki a kereszténységet a fajvédelem és az antikommunizmus szinonimájaként értelmezte. Bajosan lehetne a krisztusi megbocsátás példájának tekinteni: „Igaz, hogy az evangélium a szeretet és a béke; de olyan szeretet, mely tüzet hozott a földre, s a tűz mellé kardot és korbácsot." A jezsuita Bangha Béla kíméletlen hitvédő: az állam belső életének erkölcsi alapjául a keresztény erkölcsöt és világnézetet kell elfogadni. Aki ezt támadja, az a nép egész fejlődését veszélyezteti. Nála a keresztény nemzeti elv nem „faji", nyelvi, vagy származásbeli összetartozás, hanem kulturális-erkölcsi egység. Zadravetz intranzigens, militáns pap, aki a szeretet hirdetése mellett gátlástalanul uszította felebarátait véres pogromokra. A Prónay-különítmény „csatába" induló zászlajának megszentelésekor imígyen szólott: „... És ne a türelem jelszavával hordozzátok, hanem a magyar lázongás minden pezsdítő és zúgó erejével, mert ezzel lehet csak az új Hazát megteremteni..."

Érdemes idézni *Ady Endre* váteszi sorait: „Hát nem méltóztatnak látni, hogy az Ehrhardok, Prohászkák a jövendő klerikalizmusnak előhírnökei? A klerikalizmus örök célja az emberiség nyűgben tartása... Nagyon természetes, hogy e nagy cél eszközeinek a haladó korral együtt folyton módosulniuk kell... ez ecclesia militans gondolkodóbb elemei modernebb fegyverekkel kezdenek hadakozni..."

Shvoy Kálmán ezredes (aki nem tartozott éppen a baloldalhoz) világosan látta, hogy a „szegedi gondolat keresztény jellege sohasem volt lelkileg az, csak a keresztény jelszót használták fel aljas tetteik motiválására."

Antiszemitizmus és fajvédelem

A szegediek a zsidó nagytőke és zsidó bolsevizmus közös összeesküvésével magyarázták a nemzeti katasztrófát. E teóriából következett, hogy az izraeliták visszaszorításával meg lehet teremteni az ország újjászületésének feltételeit.

A társadalmi elmaradottság miatt erősek a tudati konzervativizmus hagyományai. Főleg az egzisztenciájukban fenyegetett dzsentrik, a kapitalizmus előretörésének hatására elszegényedő „középosztály" tagjai a zsidóellenesség hangadói. Engels szerint az antiszemitizmus a feudális hanyatló rétegek antikapitalista reakciója. Ez az agrárius szembenállás a polgárosodással nálunk a zsidó tőke „megkeresztelését" követelte és nem magának a tőkének a likvidálását. Gömbösék rasszizmusa a gyakorlatban nem terjedt ki a zsidóság egészére. Már Szegeden – noha éles viták közepette – néhány előkelő izraelitát befogadtak az ABC-be, az Antibolsevista Commitéba. Közismert, hogy a nagytőke és az antiszemiták később kompromisszumra léptek egymással a nagypolitikában is. (A fajvédő párt ellenzékisége nem jelentett tényleges veszélyt a hatalom számára.) Csak mellesleg jegyzem meg: amikor Gömbös 1932 októberében miniszterelnök lett, a parlamentben sietve deklarálta elfogulatlanságát.

Magyarországon a politikai antiszemitizmus akkor bontakozott ki, amikor a zsidóság jelentős része asszimilálódott, s egy vékony rétege meghódította az ipar, kereskedelem és bankélet kulcspozícióit. Ez a finánctőke egyik alapvető pillére lett az ellenforradalmi diktatúrának, ezért a disszimiláció hatalmi eszközökkel történő megvalósítása és a totális őrségváltás nem mehetett végbe a krízis immanenciája alapján, csakis külső erőszak útján. Mivel a „szegedi gondolat" hordozói a Horthy-rendszer tömegbázisát képezték, s anyagi gondjaikat a zsidóság kiszorításával képzelték megoldani, az antiszemitizmus a rezsim hivatalos politikájának rangjára emelkedett. Természetesen az államilag sugallt gyűlölködésnek figyelemelterelő szerepe is volt. Ennek felszínen tartásában nem kis részesedést vállalt Prohászka, Zadravetz és Bangha. Az antiszemiták hevesen támadták az emancipáció intézményét és a zsidóságot szívesen látták volna ismét a középkori gettók falai között.

Az izraelitákkal szembeni idegenkedés a szegediek jóvoltából a fajvédelem alakját öltötte. Gömbösre nagy hatást tett H. *S. Chamberlain* és Méhely Lajos fajbiológiája. Úgy vélte, mivel a magyar versejtek

gyengébbek, mint a zsidóké, ez utóbbiak beolvasztása a nemzetbe elképzelhetetlen.

A szélsőségesek rasszizmusának egyik kedvelt válfaja az úgynevezett turanizmus volt, mely egy kreált 600 milliós, zömében ázsiai, vérösszetételében egységes népcsoportot feltételezett – a magyarság vezetése alatt.

*

A „szegedi gondolat" a maga egészében egy totalitárius fasiszta törekvés ideológiai vetülete volt. A Horthy–Gömbös-féle szélsőjobboldali irányzat azonban 1921-től kénytelen volt kiegyezni a konzervatív erőkkel, s a kialakult negyedszázados ellenforradalmi érában egy lett a többi eszmei-politikai tényező között, de hatása térben és időben túlnőtt társadalmi bázisán.

Ezredvég, 1994

A forradalmár Szabó Ervin

Szabó Ervin, a nagy szocialista gondolkodó és forradalmár rövid élete alatt (1877–1918) elméleti tevékenységével jelentős hatást gyakorolt kora munkásmozgalmára, szellemi életére. Nehéz őt egyértelműen kategorizálni. Szocialista volt, magát marxistának vallotta, aki szembenállt a reformisták konformista, a szavazati jog kivívására összpontosító törekvéseivel, ám a politika–gazdaság–ideológia szerves triászát megbontva, igen sajátosan értelmezte a tőkés rend meghaladásának módjait.

Munkássága oly sokoldalú, hogy e kurta tanulmányban ezúttal gazdag örökségének csak egy fontos szegmentjét – forradalom-elméletét – tudjuk felvázolni.

Rövid korrajz

Szabó Ervin a századforduló kiforratlan hazai viszonyainak „terméke".

1848 veresége hosszú időre nyitva hagyta a legalapvetőbb társadalmi kérdéseket: Magyarország nem vált szabaddá, a polgárosodás folyamatát torzították a feudális maradványok, a tőkeszegénység, a szűk belső piac, az osztrák ipar fölénye jelentős mértékben akadályozta a nyugati civilizáció szintjéhez való felzárkózást. A mezőgazdaság porosz-utas fejlődése, a hitbizományok, a nagybirtokrendszer makacs védelme csaknem reménytelenné tette a nincstelen parasztság földhöz jutását. A nemzetiségek nélkülözték az autonómiát, az egyenrangúságot, s a korlátozott alkotmányosság csupán a piramis csúcsán elhelyezkedő nagytőke-nagybirtok számára biztosította a „demokráciát". Mindezt bonyolította a munka–tőke antagonizmusának kiéleződése.

Csak egy (előbb polgári demokratikus, majd szocialista) forradalom oldhatta meg a felhalmozódó problémákat. Minden osztály, párt a maga érdekei szerint kereste a kiutat: némelyek siettették a gyökeres fordulatot, mások megelégedtek volna mérsékelt reformokkal, voltak azonban olyan erők is, amelyek szembeszegültek a pozícióikat fenyegető változásokkal. A konzervatívok, liberálisok, opportunisták, polgári radikálisok és forradalmi szocialisták hol csöndes, hol zajos háborúja dúlt. A harc színterévé vált az utca, a bíróság, a parlament, a sajtó, a különböző társaságok összejövetelei. Távlatilag annak az irányzatnak lehettek esélyei, mely – megértve az idők szavát – magára vállalja a gordiuszi csomó átvágását, az égető gondok rendezését.

A magyarországi munkásmozgalom helyzetére és magatartására

rányomta bélyegét hazánk különleges politikai struktúrája: kirekesztve a parlamentből, szavazati jog híján, a törvényesség számára biztosított szűk mozgásterében tapogatta a kitörési pontokat. A proletariátus egyetlen pártja, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) – tartva a hatóságok szigorától – kitért az éles konfrontációk elől, s inkább a választási jogért folytatott alkotmányos küzdelmet állította tevékenysége fókuszába. Hitte, hogy abszolút többség esetén az ország besétálhat előbb a polgári demokráciába, majd (a ködös jövőben) a szocializmusba. Egyik politikai válság érte a másikat, tüntetésekkel, korrupcióval, választási csalásokkal, panamákkal, obstrukciós botrányokkal, merényletekkel, kormánybuktatásokkal fűszerezve. Sokan megérezték: „Hunniában valami készül!"

Ebben a kavalkádban lépett színre Szabó Ervin, aki nem ismerte a leninizmust, nem akarta (mert jól ismerte) a reformizmust, Szküllа és Kharübdisz között navigálva, tömegbázis nélkül, magányos cédrusként hirdette a maga forradalmi tanait.

Tragédiája, hogy ezek nem váltak „anyagi erővé", és amikor valóban elérkezett a nagy társadalmi robbanás – ő már halott volt, s „lekörözte" a történelem. Szelleme azonban ott lebegett a vihar felett, megtermékenyítve és megihletve a legmesszebbrelátók küzdelmeit.

Szabó Ervin forradalom-elmélete

A tudós várta a forradalmat. Megszállottan hirdette, hogy elkerülhetetlenül be kell következnie. Ezt a meggyőződését filozófiai és ökonómiai érvekkel igyekezett megtámogatni. A történelmi materializmusra építve (mi tagadás, ezt kissé vulgarizálva) kifejtette: a termelőerők és termelési viszonyok közötti disszonancia határozza meg az osztályharcot. Miután a közösségi társadalomhoz igen fejlett gazdaságra van szükség – melyet a tőke koncentrációja biztosít –, a munkásosztály érdeke a gyors iparfejlődés. Szabó Ervin ezért ellenezte a versenyt kiküszöbölő védővámos gazdaságpolitikát, s ezért támogatta az ösztönző szabadkereskedelmet. Mindebből táplálkozott az a nézete, miszerint a szocializmus először az előrehaladottabb nyugati országokban valósul meg. Magyar viszonylatban nem tartotta a közeljövő kérdésének a revolúciót, de távlatokban gondolkodó forradalmárként komolyan vette az arra való felkészülést.

Úgy vélte, hogy mivel 1848 csak nemesi felkelés volt, annak elbukása nem változtatta meg döntően az osztály- és hatalmi hierarchiát. Hazánkban tehát a polgári átalakulás maradt napirenden, amelynek véghezvitele a polgárság feladata, a szociáldemokrácia asszisztenciája

mellett, amely „... éppen arra alakult, hogy a burzsoáziát a polgári demokráciáért való harcában támogassa. Vagyis a politikai harc nem a munkásosztály ellensége ellen folyik... hanem ellensége társadalmi és politikai szervezetéért: a polgári demokráciáért..." Vallotta, hogy a reformista szociáldemokráciának csak ott és addig van létjogosultsága, ahol és ameddig ki nem vívják a burzsoázia uralmát. Minthogy elítélte az opportunizmust, s azt a párt szinonimájaként kezelte, elfordult a munkásság politikai szervezetétől: „A politikai párt természetéből folyik, hogy létének és fejlődésének minden szálával a mában él s a holnapban, a közvetlen szükségletek szolgálatában... gyökerezik. A parlamentarizmus rendszere okozza ezt, amely nem eszmények megvalósítására, hanem osztályellentétek kiegyeztetésére szolgáló gépezet..." Nem tudott – mint ahogyan *Lenin* – a megalkuvó párt tagadásától eljutni a forradalmi párt igenléséig.

Szabó Ervint ez a kiábrándulás taszította az anarcho-szindikalizmus karjaiba.

Máig is tart a vita a Szabó Ervin-kutatók között: marxista volt-e, vagy anarcho-szindikalista? Egyik kizárni látszik a másikat, de forradalmárunknál fellelhető valami ambivalencia, a két „izmus" szintézisére való törekvés. Ő magát marxistának tartotta, a szindikalizmust pedig a szocializmus egyik válfajának. Valójában Szabó Ervin nem volt marxista a szó igazi, mély értelmében. A marxizmus ugyanis a világot magyarázó és megváltoztató nyitott, de organikus rendszer, melyben a három alkotóelem (filozófia, politikai gazdaságtan, szocializmus) áthatja egymást, s amely a materializmus princípiumának elsődlegességét vallja – nem tagadva az ideológia (felépítmény) fontosságát és visszaható erejét sem. Nem marxista az, aki megbontja annak egységét, s önkényesen kiválogatja a neki megfelelő komponenseket. Talán közelebb állunk a valósághoz, ha Szabó Ervint annak tekintjük, aki: anarcho-szindikalista, erős marxista beütésekkel.

Azt gondolom, akadémikus vita lenne az ő esetében cezúrát keresni: meddig volt marxista? Az kétségtelen, hogy 1904-es párizsi útja és a reformistáktól elszenvedett veresége után szindikalista vonásai felerősödtek. Kimutatható *Hubert Lagardelle, Pierre Ramus, Pjotr Kropotkin, George Sorel, Mihail Bakunyin,* de még *Schmitt Jenő Henrik* hatása is osztályharc-elméletének alakulására. *Marx* és *Bakunyin* vitájában, mint „marxista" állt az anarchista forradalmár oldalára, s a szocializmus két irányát összeegyeztethetőnek vélte: Bakunyin „... minden tekintetben a XIX. század pozitív szociológiai iskolájának tanítványa. Már ez lehetetlenné teszi, hogy Marx ellenlábasa lett volna". Olykor karakte-

rológiai különbségekre vezette vissza a két „nagy" közötti differenciákat: Marxot temperamentuma, autoritatív hajlama és személyes hiúsága vitte a centralisztikus szervezkedési elvek felé – írja –, míg Bakunyint alaptermészete inkább a föderalizmus befogadására tette alkalmassá.

Szabó Ervin – csalódva a pártban – a szakszervezetekben látta a munkásság osztályharcos szervezetét. Túlbecsülte a tömegek spontán mozgalmait, hiszen a párt tagadása voltaképpen a tudatosság tagadását jelentette. Lenin a megalkuvás kompenzálásának megnyilvánulását fedezte fel e tendenciákban: „A forradalmi szindikalizmus számos nyugat-európai országban az opportunizmus és a reformizmus, a parlamenti kretenizmus közvetlen és elkerülhetetlen következménye volt." Nálunk a szociáldemokrácia égisze alatt működő, viszonylag erős szakszervezeti mozgalom miatt átütő erejű anarcho-szindikalista törekvések nem válhattak meghatározókká, a szigorú „rendőrkordon" végett pedig legális radikális tömörülés nem tevékenykedhetett. (Az egyéb kizáró okokat ezúttal mellőzzük.)

Amíg a marxista klasszikusok a forradalommal megdöntött burzsoá államgépezetet proletárdiktatúrával kívánták fölcserélni, teoretikusunk elvetett minden uralmi formát. Kiáltványában megfogalmazta, hogy a szocializmus nem valósulhat meg még a legdemokratikusabb állam útján sem, csak annak romjain.

Az anarcho-szindikalisták nézeteihez tartozott (a fentiekkel összefüggésben) az antimilitarizmus, mely Szabó Ervinnél is az uralkodó osztályok kényszerítő eszközeinek elvetését tükrözte.

Miután a kapitalizmus leküzdését nem elsősorban politikai kérdésként értelmezte, annak végrehajtását sem politikai, hanem gazdasági eszközökkel képzelte el. A gazdasági harcban, a sztrájkban, a direkt akciókban látta az „osztály–osztály ellen" gyakorlatának érvényesülését. Szerinte ott kell a „csatának" folynia, ahol a munkások közvetlen kapcsolatban állnak a tőkésekkel, tehát a gyárakban. Azt remélte, hogy a burzsoázia a sztrájkok hatására lemond a hatalomról és termelési eszközeinek birtoklásáról, megnyitva ezzel a Kánaánba vezető békés utat. Ahogy az ökonomisták, ő is elvonatkoztatta az osztályharc gazdasági szféráját a politikaitól.

Szabó Ervin nem ismerte fel, hogy az imperializmus teremtette sajátos viszonyok közepette, és Európa elmaradottabb régióiban (mivel sokhelyütt az erősödő proletariátusnak kellett élére állnia a progressziónak), a polgári demokratikus és szocialista forradalom közé nem feltétlenül ékelődik egy egész történelmi korszak. Szabó Ervin

éles határvonallal különítette el, a két „felvonást" negligálva, a közbülső szakaszokra való irányvétel lehetőségét. A permanens forradalom fogalma számára ismeretlen volt.

Mint említettük, 1848 hibás értékeléséből adódóan helytelenül ítélte meg a stratégiai feladatokat. A polgárságra bízta a polgári forradalmat és a szakszervezetekre a szocialista átalakulást. Ugyanakkor elismerte, hogy a parlament is lehet eszköze a munkásmozgalomnak.

A tudós egész koncepcióját a proletariátusra építette, de nem kerülte el figyelmét az agrárkérdés sem. (Ez már csak azért is természetes, mert az 1848-as események elemzése során óhatatlanul szembe kellett néznie a parasztság problémáival.) A szocialista nagyüzem híve, ám a föld municipalizálása és kisbérletekben történő kiadás nem volt tőle idegen gondolat. A munkás-paraszt szövetséget, sajnos, nem tudta elméletileg a munkás-paraszt demokratikus diktatúráig fejleszteni.

Szabó Ervin anarcho-szindikalizmusa hamar kifulladt. Magyarországon – már szót ejtettünk erről – nem volt talaja egy önálló osztályharcos szakszervezeti mozgalomnak. Ehhez le kellett volna választani az érdekvédelmi szervezeteket az MSZDP-ről. A tradicionális házassághoz azonban a párt vezetői görcsösen ragaszkodtak.

Látva erőfeszítéseinek kudarcát, 1910-ben visszavonult könyvtárának sáncai közé. Rezignáltan állapította meg, hogy hazánkban hosszú ideig nem lesz aktuális a proletárforradalom, hiszen túl nagy a gazdasági és szellemi elmaradottság. Rendelkezzék az ország először fejlett iparral, s csak ezután válhat éretté a szocializmusra. Kivárásra biztatta mozgalmát, mely valójában csak egy szűk társaságra korlátozódott: „Kellenek olyanok, akik a kézzel fogható reáliákon túl gondoskodnak arról, ami nélkül semmiféle nagy ügyet győzelemre vinni nem lehet: a messze nagy célokért való lelkesedésről, és azért a nagy célért minden áldozatra kész érzésről".

A világháború alatt ismét aktivizálódott, jóllehet elhatalmasodó betegsége hátráltatta munkájában. Az 1917-es oroszországi események föllelkesítették, olyannyira, hogy – engedve merev szindikalizmusából – hajlott a keményebb fellépések támogatására. Jelentékeny szerepet játszott a forradalmi szocialisták tevékenységének kibontakozásában, de e kis, elszánt csoportosulás csakhamar túllépett mesterén, és 1918 novemberében képviseltette magát a Városmajor utca 42-ben, ahol illegális megbeszélések egész sora után megalakították a Kommunisták Magyarországi Pártját.

Szabó Ervin szocializmusképe

A tudósnak nem volt kidolgozott szocializmusképe, de Marx és Engels útmutatásaira támaszkodva felrajzolta a jövő társadalmának kontúrjait. „A tőke és a munka harcát csak a tőke és munka egyesítése a tőke megszuntetése oldhatja meg"

Vallja, hogy a szocializmus, mint az osztályharc kovetkezménye, elkerulhetetlenul alakul ki, a társadalmi torvényszerüségek érvenyesulese folytán. Bár ez végső soron igaz, mégis kissé fatalista nézet, hiszen a proletárforradalomnak, valamint a kozosségi társadalom gyozelmének igen sok objektív és szubjektív feltétele van Szabó Ervin magabiztosan állítja, hogy az általános sztrájk megdonti a kapitalizmust, „miután ha egyszer sikerul, nem kovetkezik más, mint a szocialista társadalom".

Óv a kellően meg nem alapozott prognosztizációktól, de annyit már tud, hogy a magántulajdon felszámolása után létrejon a kozosségi tulajdon (nem állami), s a társadalom egy hatalom nélkuli, onigazgatásra épulő óriási kooperáció lesz A kozponti szervek „statisztikai hivatalokká" alakulnak át, melyek felmérik a termelés szukségleteit, elosztják a munkát és a javakat – a szocializmus elvei szerint Nő majd a teruleti autonómiák jelentősége, fokozatosan megszúnik az állam, a burokratikus centralizáció, „hogy helyet adjon a szabad kommunitások szabad foderációjának, az egész társadalom kozos gazdasági, igazgatási érdekei kozponti orgánumának". Nála a szocializmus tehát nem partikuláris kollektívák szétesö, vagy egymással csak igen laza kapcsolatban álló társadalma, hanem egy centrum által demokratikusan igazgatott, onkormányzatokra tagozódó szervezete. Nem fér kétség hozzá, hogy korántsem holmi jóléti államról, „demokratikus szocializmusról", rózsaszínű kapitalizmusról van itt szó (ne zavarjon bennunket, hogy ezek a fogalmak csak később szulettek), hanem a termelési viszonyoknak, a kapitalizmustól eltéró, annak antitéziseként, forradalom útján megvalósított kozosségi formációjáról A részletek ezúttal érdektelenek, a hangsúlyt – Szabó Ervin megítélésekor – az antikapitalista forradalomra kell helyeznunk Mai „tisztelói" ugyanis – meghamisítva elgondolásait – ártalmatlan filiszterré szeretnék silányítani

Meggyőző érvekkel szállt vitába a polgári teoretikusok azon ellenvetésével, miszerint a szocializmus retrográd, mert elnyomja az egyéni szabadságot, s erőszakot kovet el az ember (biológiai torvényszerűségeknek alárendelt) természetével szemben Ugy vélik, a kozosségi termelés (a társadalmi tulajdon talaján) megoli az egyéni kezdeménye-

zést és érdekeltséget. A falanszter-szisztéma stagnálásra kárhoztatja az emberiséget. Ez esetben a magántulajdon és individualizmus igazolásának polgári-kispolgári sztereotípiáiról van szó.

Szabó Ervin kifejtette: akkor vagyunk igazán szabadok, ha személyes vágyainkat össze tudjuk kötni a társadalom igényeivel és lehetőségeivel. Így a tehetség érvényesülni fog a közösség érdekében. A szocializmus tehát – mondja a tudós – az önkéntes együttlét fejlett formája.

*

Szabó Ervint – botladozásaival, ellentmondásaival együtt is – a magunkénak tekintjük, mert a közösségi tulajdonra épülő kizsákmányolásmentes alakzat szószólója volt. Mi éppen abban látjuk nagy érdemeit és jelentőségét, amiben a jobboldal elmarasztalja. (Litván *György*: „A Szabó Ervin által kijelölt pálya a nyomor útja volt.") A mi tudósunk ennek ellentétét állítja: „A nyomor és a szolgaság megszüntetése csak úgy képzelhető el, ha a kapitalisták magántulajdoni szabadalma a társadalomra, vagyis az összes állampolgárokra lesz átruházva."

1918 szeptemberében bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy azonosulhasson a kommunistákkal, de bizonyára akkor is maradtak volna benne „Szabó Ervin-i" vonások. Önteltségre és önkritika hiányára vallana azonban, ha azt hinnők: mindenben ő tévedett, amiben különbözött a kommunistáktól.

Az életmű alapján bizton állíthatjuk: Szabó Ervin nem a polgári liberalizmus, se nem a polgári demokrácia ideológusa, hanem a szocialista forradalomé.

Ezredvég, 1995

Egy talányos „vátesz"

(Szabó Dezső világképe)

Szabó Dezső a magyar irodalom és publicisztika legtalányosabb alakja. Életművében egyaránt föllelhetők demokratikus és fasisztoid, népbarát és fajvédő elemek. Különös környezet, eredet, mítosz és társadalmi rend ellentmondásos „terméke". Hogy tollával oly nagy hatást kelthetett, azt bizonyítja, kóros elváltozások, kielégítetlen vágyak uralták el azt a világot, amelyben élt és alkotott, s amelynek megváltására szentelte életét. Messianisztikus küldetéstudattal robbant bele korába, de a sokrétegű közeg ellenállása végül is egy Don Quijote szánalmas sorsára kárhoztatta. Mindazonáltal ujjnyoma még ma is fellelhető bizonyos szélsőséges törekvésekben.

1879-ben született, Kolozsváron. Kisnemesi-tisztviselő család tizedik gyermeke – a tizenháromból. Nem tartoztak a módosak közé. Az apa szerényfizetésű levéltáros a városi törvényszéknél, erősen ivott sírva-vigadó dzsentrihez méltó módon. Az anya, aki vállára vette az otthon gondjait, vallásos, kuruckodó mártír volt. Jó érzékkel vette észre Dezső fia különleges tehetségét. „Te vagy az elrendeltetett gyermek" – mondogatta a fiúnak, s igyekezett beléplántálni „Isten kiválasztottjának" tudatát.

Szabó Dezső pályája nem volt eleve meghatározott, érdeklődése sokfelé irányult. A *Biblia* mellett Horatius, Dante, Cervantes, Shakespeare, Molière, Hugo műveit forgatta különös előszeretettel. Nagyváradi tartózkodása alatt pedig olyan írók-költők hatottak rá, mint *Ady Endre, Juhász Gyula, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Dutka Ákos*. Ám – mint látni fogjuk – a később megismert, negatív filozófiai irányzatok a politikai reakció, és az irracionalizmus felé terelték szellemi-érzelmi fejlődését.

A kolozsvári református gimnáziumban érettségizett, majd az Eötvös Kollégiumban került, nem kisebb személyiségek társaságába, mint *Kodály Zoltán, Szekfű Gyula* és *Horváth János*. Magyar–francia szakon végzett az egyetemen. Rövid tanári tevékenység után Párizsba utazott ösztöndíjasként. A kusza magyar valóság tükre és a francia konzervativizmus (*Barrès, Lassarre, Péguy*) keveredett benne *Nietzsche* és *Rousseau* tanításaival. Ez a szellemi gyurma az idők során újabb és újabb hatásokkal egészült ki, de leginkább a retrográd összetevők épületek be világszemléletébe.

Botrányos magatartása okán sűrűn változtatott iskolát (Székesfehérvár, Nagyvárad, Székelyudvarhely, Sümeg, Ungvár, Lőcse). 1918-ban Budapesten telepszik le, s szabadúszóként ontja a cikkeket, novellákat, regényeket. Gyakran előadóként is fellép, hogy a szó erejével hintse el mágikus gondolatait. Karizmatikus hegyibeszédeinek hatása alól kevesen tudnak szabadulni, kiváltképp azok nem, akik számára mondandója zavaros életérzéseiket fejezi ki.

Mindinkább elhatalmasodott benne a rögeszme, hogy a kapitalizmus kelevény az ország testén, melyet meg kell reformálni, mert az a terpeszkedő zsidóság ördögi műve. Az izraeliták, úgymond, a tőkés alakzattal és a szocializmussal támadnak a magyarságra. Ebben a „kétfrontos" harcban hirdeti meg a maga kusza, „harmadikutas" koncepcióját: a népidegen elemek kezébe került földet vissza kell adni a hon alappillére megtestesítőjének, a parasztságnak, méghozzá életképes középbirtokok formájában. A falu fetisizálója volt: „... a magyarságnak egyetlen vára, egyetlen ereje, jövőjének egyetlen biztosítéka a magyar paraszt". Sajátos felépítésű „szocializmusa" korántsem az osztályharc, hanem a faji küzdelem eredménye lesz.

Tevékenységének első időszakában a zsidóságra összpontosította haragját: „szétrágni a keresztény és nemzeti kultúra gyökérszálait, kirántani a múltat a nemzet alól s a hitében, erkölcseiben, vagyonában tönkretett nemzet tetemén megalapítani a zsidó faj uralmát". Antiszemitizmusára Ady reagált a leghevesebben: „Aki mást vallásos meggyőződésében megbánt [...] az durva, neveletlen és sötétagyú ember..." Igaz, rövid nagyváradi tartózkodása alatt (Ady hatására) agresszivitásában némileg mértéktartóbb lett, ám antiszemitizmusa, mint búvópatak, hol a felszín alatt lappangott, hol előtört – egész életét végigkísérte. Nem értette meg, hogy a tőkés rendszernek dolgozókra, középrétegekre gyakorolt negatív következménye független minden etnikai jellegtől.

Szabó Dezső valójában a talaját vesztett s távlatait nem látó kispolgárság ideológusa volt. Ez a sokszínű réteg a dualizmusban, az álliberális éra körülményei között kétségtelenül progresszivitást képviselt (Áchim *András, Jászi Oszkár)*, de a Tanácsköztársaság leverése után jelentős része más irányba fordult. Csalódott a vereséget szenvedett munkásosztályban, ugyanakkor elég hamar szembekerült a parasztságot is kisemmiző nagytőke-nagybirtok ellenforradalmi kurzusával. Ez a keresztény-konzervatív (dzsentri) kategória elárasztotta az államhivatalokat, miután sorra veszítette el „ősei" földjét. Olykor a feudalizmus visszatéréséről álmodozik, midőn mint „familiáris" a hűbér-

úr és a királyi hatalom oltalma alatt állt. Ám a kapitalizmus széttörte a rendiség korlátait, új kiváltságokat szült, új felállást hozott létre, és ez a réteg immár sem a liberalizmusban, sem a demokráciában nem lát garanciát megrendült pozíciói visszaszerzésére. Köztes helyzete és deklasszálódása miatt hajlik a szélsőségekre, a fasizmusra. Ezt a kiszámíthatatlanná vált sorsot fejezte ki a szabódezsői jelenség – a maga bonyolultságában.

A háborús válság idején Szabó Dezső várja a forradalmat, melyet azonban csak akkor tud támogatni, ha az a „magyarság" kiteljesedését hozza. Azonnal elítéli a revolúciót, mihelyt tapasztalja, hogy az nem a fajok, az osztályok problematikáját veti fel. Úgy vélekedik, hogy *Károlyi Mihályt* az „idegenek" kerítették fogságukba. Erősödnek zsidóellenes indulatai, mert a hadiszállítók meggazdagodását eredményezte a világégés, természetesen a nép rovására.

Ez ihleti arra, hogy 1918-ban nekilásson legjelentősebb és legmegbotránkoztatóbb, terjedelmes regénye, *Az elsodort falu* megírásához. A polgári hatalmat felváltó proletár-köztársaságban bízik: „Oh, mennyi élettel lehet most itt élni. Most már lehet hinni, most már kell hinni és akarni [...] minden tragédiák végén emberibb lesz az ember és szélesebb az ölelés. Ez lesz az igazságszolgáltatás, és rabló és megrabolt megkapja történelmi jutalmát."

Ez a pátosz nem tartott sokáig. A munkáshatalomból is kiábrándult, miután lám, újólag a zsidók kerekedtek felül. Pedig a *Vörös Lobogóban* még azt írta: „mert a középkor már nem lehet, hát jöjjön a vörös nap". A „napszúrás" elől Sümegre menekült, és ott érte a Tanácsköztársaság leverése.

Úgy gondolta, eljött az ő ideje. Bizonyos értelemben nem is gondolta rosszul. Mint a magyar fajvédelem elhivatott prófétája, immár elementáris hatást gyakorolt a keresztény középrétegekre, melyek egy fasisztoid kurzusban nagyobb mozgástérhez jutottak, mint korábban valaha. Nem volt egyedül ebben a küzdelemben. *Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kozma Miklós* és *Gömbös Gyula* Fajvédő Pártja politikai síkon akarta érvényesíteni azt, amit Szabó Dezső, a teoretikus hirdetett. Makacsul kitartott különleges „forradalma" mellett: fel kell számolni a nagybirtokrendszert, s a parasztság kezébe kell adni a földet. Így akarta a „középosztályba" emelni a falu dolgozóit – felfrissítve, kiegészítve, megerősítve azt. Mindezt egy zsidótalanított kapitalizmus keretei között. Koncepciója nagy tetszést aratott dzsentri-dzsentroid körökben, hiszen a megállíthatatlannak látszó egzisztenciális lezüllés

helyett új reményeket ébresztett. A középrétegek gyors felkapaszkodását a tulajdon és a hatalom magasabb ormaira. Paraszti radikalizmusa azonban ellenérzést keltett a Horthy-rendszer uralkodó osztályainak berkeiben, mert a „történelmi" latifundiumok kikezdésére tüzelte a földéhes, 1848–1919-ben egyaránt hoppon maradt agrárlakosságot. Az iparmágnások szemben álltak a tőke „megkeresztelésének" szabódezsői tervével.

Az 1919-ben megjelent *Az elsodort falu* egycsapásra hírnevet biztosított írójának, s túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a könyv a keresztény „középosztály" második bibliája lett. Ebben a hatásában megismételhetetlen könyvében koncentrálódott a szerző ideológiája. Minden későbbi műve – noha témája változott – már csak visszhangozni tudta rasszizmusának érveit. A vaskos regény bizonyítani próbálja, hogy a magyarságot gúzsba kötő zsidóság és németség vérszívóként telepedett az országra. Izraeliták vezették az „átkos" kommünt, ők tartják kezükben a gazdasági életet, kirekesztve, megalázva, sárba tiporva a magyarság gerincét képező, „steril" parasztságot. Böjthe földbirtokos mondja a regényben: „Egy új mitológia magyar Herkulese lesz, meg fogja facsarni a sziklákat, a meddő rögöket, s magyar vérnek fog életet szöktetni belőlük, hogy a kenyér magyar szájé, a föld magyar jövőjé legyen, hogy visszatépje az elcsúszott talajt az ősi birtokló kezébe..."

Romantikus múltba nézése jut kifejezésre abban, ahogy a falut eszményíti, örökké akarván tenni annak patriarchális viszonyait. Ezt nevezte ő igazi forradalomnak, az ő szocializmusának.

Szabó Dezső nacionalizmusa hatalmába kerítette a népesek egy részét, főleg *Kodolányi Jánost, Szabó Lőrincet* és *Sinka Istvánt,* de *Féja Géza* vagy *Németh László* sem tudta teljesen kivonni magát a „vátesz" öleléséből.

Az írónak csalatkoznia kellett, amikor látta, hogy „fent" nem fogadják tárt karokkal. Panaszkodik, hogy műveit nem adják ki, de ez csak részben igaz: 1926-ban tizenkét kötetben jelentek meg összegyűjtött munkái. Bírálja a lagymatag *Teleki Pált* és *Bethlen Istvánt,* ellenzi a különítmények és különböző ébredő szervezetek feloszlatását. Mindezt a zsidóság káros tevékenységére vezeti vissza. A fajelméletet a kérdések kérdésének tartja: „Az antiszemitizmus nem a maradi, nem az elfogultságában vagy hitében korlátolt, nem a »reakciós« lelki ügye: hanem alapprincipiuma, a belső látásnak nélkülözhetetlen formája, minden igaz forradalmár, mindazok lelkében, akik harcos hittel hisznek az emberi szabadság, az emberi jogok, az egyetemes emberi jólét megvalósulásában." Ebben a szellemben fogant az a javaslata, hogy fel

kell számolni a zsidó sajtót, törvényen kívül kell helyezni vallásukat, őket magukat pedig ki kell toloncolni az országból.

Szabó összeköti a „demokráciát" a fajvédelemmel. Nem akarja észrevenni, hogy egymással szöges ellentétben álló fogalmak, törekvések eszmei-politikai konglomerátumát képviseli, s ezzel csak azokat tudja megszólítani, akik egzisztenciális bizonytalanságukban fogékonyak minden irracionalizmus iránt.

Populizmusa, otromba hangvétele miatt egyre kevesebb kiadó és folyóirat tartja szalonképesnek. Ezért 1922–1923-ban elsősorban előadásokat tart, azokon fejti ki „megváltó" tanait.

1923-ban némi változás figyelhető meg felfogásában. Az antiszemitizmus felszínen tartása mellett erősödik benne a németellenesség. Közbevetőleg: sohasem volt germanofil. A szülői házban Habsburg-ellenes légkörben nevelkedett, Petőfi szabadságharcos szelleme lengte be otthonát. 1848 szent esemény volt, olyan ideál, amelyhez mindig is ragaszkodtak. Nem új elem tehát nála a németgyűlölet, hiszen *Az elsodort falu* az idegenekben magyarellenes nációkat látott, amelyek népe elpusztítására törtek. A hitleristák aktivizálódása, a német imperializmus által meghirdetett „Drang nach Osten" stratégiája pedig egyre fenyegetőbben hatott rá.

Tisztában volt azzal, hogy Magyarország egymagában képtelen lenne helytállni az esetleges teuton inváziójával szemben. Szövetségeseket keres. A Trianonért felelős antantban nem bízik, ezért egy dunai konföderációs tervet dédelget, s Kossuth nyomdokain haladva elképzelhetőnek tartaná a románokkal és dél-szlávokkal való együttműködést, akár egy unió keretében is. Elgondolása azonban nélkülözött minden realitást, mert a magyar uralkodó osztályok a határok revízióját szorgalmazták, a kisantant megbontása nem volt keresztülvihető, de Szabó Dezsőnek a magyar szupremáciához való görcsös ragaszkodása sem segítette volna a szövetség realizálását.

Egyet kell értenünk *Révai Józseffel,* aki úgy vélte, Szabó Dezső „kelet-európai" álláspontja más, mint a kossuthi elképzelés. A tizenkilencedik század konföderációja ugyanis a kis népek összefogását jelenthette az imperialista hatalmakkal (németek, cári oroszok) szemben. Az író törekvése birodalmi gondolat, hegemóniánk biztosításának politikája: „A magyarság nagy történelmi feladata Kelet-Európa és a Balkán államait megszervezni a szabad fejlődés egy nagy védő egységébe." Ez a felfogás tehát egy önálló magyar expanzív álom megvalósítását takar-

ta, pajzsul felhasználva szomszédainkat – Németországgal és akkor már a Szovjetunióval szemben.

Az 1926-os megjelent *Segítség, Az elsodort falu* és a *Megered az eső* folytatása. Irodalmi szempontból nem jelentős, tartalmilag semmi újat nem hoz. Szabó e könyvében is vesszőparipáját lovagolja meg: kiáll a magyar „faj" és a falu védelmére.

A húszas évek végén észrevehetően erősödik Szabó Dezső antiszemitizmusa, jóllehet, szemléletét továbbra is a németellenesség szabja meg. *Bajcsy-Zsilinszky Endrével* lapot szerkeszt, *Előőrs* címmel, melyben nyílt rasszista nézetek kapnak hangot. Hevesen támadják a bethleni politikát, mert – véleményük szerint – engedményeket tesz a zsidó tőkének, miközben nem zárja le a határokat a németek előtt. (Ekkortájt kezdett kibontakozni a népnyomorító gazdasági válság).

Szabó és Bajcsy-Zsilinszky egyébként nem ért egyet abban, hogy mi jelenti a főveszélyt Magyarországra nézve. Bajcsy-Zsilinszky a zsidóságban látja az első számú ellenséget, míg Szabó a germánokban. Tartva egy háborútól, óva intette a magyar kormányokat a hódító politikát folytató német szövetségtől. Ismét konföderációs ábrándjaival hozakodott elő, s továbbra is hitt övéi integrációs erejében: parasztság által vezetett széles unió vízióját rajzolja meg. Ez a liga Kelet-Európa nagy részét foglalná magába: a magyarokat, a románokat, a lengyeleket, a bolgárokat, a szerbeket, az albánokat, a görögöket, a törököket és a balti népeket. Mindazokat tehát, amelyeket Berlin keleti politikája fenyeget.

Bár számos kérdésben egyetért *Gömbös Gyula* miniszterelnökkel, kivált fajvédő elgondolásaival, mégsem tud kiszabadulni magányosságából: „Teljesen megvert, fáradt ember vagyok, aki beismeri, hogy minden vonatkozásban csatát vesztett." Ezt az önsajnálkozó pózt azonban nem szabad komolyan venni. Mi sem állt távolabb tőle, mint a vereségbe való belenyugvás. Ha leteperték, rögvest talpra állt. Szentül hitte, hogy klasszikus jelentőségű tollforgató: „Három nagy írója van a világnak: Balzac, Dosztojevszkij, a harmadikat szerénységem tiltja megnevezni." Mindemellett a küldetés profetikus lángja élt benne, kudarcainak sorozata ellenére: „Célom... hogy a magyarságot minden egészséges haladás, minden praktikus jóság, minden életképes gondolat hazájává tegyem".

A harmincas évek elején Gömbös reformdemagógiája tartotta lázban a magyar szellemi élet sok képviselőjét. Átmenetileg Szabó Dezső is rabja lett az ún. nemzeti munkatervben összefoglalt, s széles apparátus által propagált „megújhodásnak". Bízott, majd csalódott az új-

donsült vezérben. Különben sem tudott jobb élharcost elképzelni a magyarság megmentésére önmagánál.

Ezekben az években írta a *Feltámadás Makucskán* (1932) és *A kötél legendája* (1934) című műveit, melyek kétségtelenül felmutatják írói tehetségét. Maró gúnnyal leplezte le az ellenforradalmi rezsim népellenességét és tehetetlen keserűséggel a magyar parasztság kiszolgáltatottságát – természetesen erős antiszemita felhangokkal. E két kötetének fogadtatása és hatása messze elmaradt ugyan *Az elsodort falu* frenetikus sikerétől, arra azonban mindkettő alkalmas, hogy a nácizmus ideológiai terjeszkedése mellett afféle „különbejáratú" magyar rasszizmus hirdetője és szószólója legyen.

Antiszemitizmussal és németellenességgel elegyített parasztromantikájában mindazonáltal fellelhetők pozitív elemek is; nevezetesen: állandóan felszínen tartotta az agrárkérdést, s ezzel – mint már említettük – korántsem nyerte el az uralkodó elit rokonszenvét. Népbarátságának korlátozottságára azonban jellemző fényt vet, hogy nem jutott el az általános választójog helyesléséig.

Ebben az időben munkássága mindinkább átcsúszik az irodalom területéről a publicisztikára. Rugalmasabb műfajnak tekinti a regényírásnál, de a novellánál is, úgy érzi, könnyebben és közvetlenebbül fejtheti ki nézeteit a társadalmat emésztő nyavalyák orvoslásáról. Bevallott célja, hogy „öntudatosítsa" a magyarságot, felébressze lelkében a faji identitást, s hogy felvilágosítsa követőit: mindaddig nem lesz felszabadító parasztdemokrácia e honban, amíg el nem távolítják a zsidókat és a németeket (svábokat) a politikai, gazdasági és kulturális élet vezető posztjairól.

Egy egészen sajátos ellentmondás áldozata: úgy akarja a maga vezetése alatt összefogni a németellenes jobboldalt, hogy eközben elszigeteli az antifasizmus baloldali erőit. Helytelennek és károsnak tartotta, ha a baloldal sajátítja ki a hitlerizmus elleni harcot. Ez a felfogás igen veszélyes volt a nácizmus hatalomra kerülése, majd terjeszkedése idején, mert megosztotta a fasizmus lokalizálására kész irányzatokat. Ilyen körülmények között nehezen találtak egymásra különböző, a szélsőjobboldal legyőzésében érdekelt tényezők.

A magyar értelmiség egy része vitathatatlanul az ő ösztönzésére került szembe a haladással, megnehezítve a népfrontpolitika megvalósítását. Többségük inkább a passzivitást vállalta, semhogy együtt haladjon a kommunista és a szociáldemokrata, vagy akár józan gondolkodású polgári erőkkel. Nem csoda tehát, hogy a felszabadulást megérő

magyar „középosztály" nem kis hányada értetlenül, sőt olykor ellenségesen fogadta a népi demokratikus átalakulást.

Az Anschlusst (1938) követő időkben Szabó Dezső antiszemitizmusa némileg elhalkul. Látta, hogy Ausztria bekebelezésével Hitler a kapuk előtt áll, s úgy érezte, látomása a magyarság letiprásától ijesztően reális közelségbe került. Egyre jobban nyugtalanította, amit nap mint nap tapasztalhatott: a magyar kormányok passzívan szemlélték a nácizmus térhódítását és semmi jelét nem adták a várható tragédiával szembeni ellenállásnak. Az igaz, hogy kedvére valók voltak a zsidókat sújtó törvények, hiszen egész életében ezért harcolt, de jó szimattal megérezte: a németek nem kívánnak itt megállni.

Szabó Dezső büszkén vallotta magát a fasizmus atyjának: „Rám igazán nem lehet ráfogni, hogy tanításaim Mussolini- és Hitler-hatások. Akkor kezdtem hirdetni ezeket a gondolatokat, amikor Mussolini és Hitler még messze a jövőben rejtőztek."

Természetesen sem a Duce, sem a Führer nem akkor lépett a politikai élet porondjára, amikor a hatalmat megragadta. Mind Mussolini, mind Hitler 1918–1919-ben bontogatta szárnyait, s ha eltekintünk Szabó Dezső századelejei antiszemita megnyilatkozásaitól, s *Az elsodort falut* tartjuk az író legnagyobb lélegzetű színvallásának (1919), az időpontok fatálisan egybeesnek. Ám semmi bizonyíték sincsen arra, hogy a kezdet kezdetén hatottak volna egymásra. A történelmi körülmények, a háborús vereség nyomán kialakult politikai válság szülte a szélsőséges nacionalista gondolatokat a különböző térségek középrétegeinek táborában.

A kétségtelen szellemi rokonság ellenére sem volt Szabó Dezső Hitler-barát (közelebb érezte magához Mussolinit), mivel – szóltunk már erről – hamar felismerte, hogy a nácizmus keleti politikája elnyeléssel fenyegeti a magyarságot. Ő hazai talajon sarjadt fasisztoid teoretikus. A részéről sokat hirdetett harmadikutassága egyszerre fejezte ki az antihitlerizmust és a bolsevikellenességet. Az előbbitől nem az ideológia választotta el, hanem a hazája sorsáért való aggodalom, míg az utóbbiban (joggal) eszmei ellenséget látott. Ugyanakkor a horthyzmussal sem tudott azonosulni, mert azt a zsidó nagytőke és a parasztnyúzó arisztokrácia politikai-gazdasági képződményének tekintette.

A „faj" Szabó Dezsőnél nem volt biológiai fogalom, mint ahogy *Klebelsberg Kunó*nál, *Szekfű Gyulánál*, s kezdetben *Hóman Bálintnál* sem. Ez magában hordozott egy nehezen áthidalható dilemmát: ki te-

kinthető tiszta fajúnak? Ő is úgy vélte, hogy magyar az, aki annak vallja magát. Csakhogy megrögzött antiszemitizmusa megakadályozta abban, hogy a magyarságát elismerő zsidót befogadja tágabb családjába.

Históriai szerepét nemcsak önpropagandával dimenzionálta túl, túl sokan akadtak, akik előkelő helyet szántak neki a hazai szellemi élet palettáján. *Veres Péter* fogalmazta meg például az alábbi sorokat az író 60. születésnapján, 1939-ben: „Szabó Dezső szellemisége ma már nem füst, nem pára, nem dohos könyvtárillat, amely eloszlik [...], hanem történelmi valóság, mert benne van a magyarságban kimoshatatlanul..."

A második világháború alatt beigazoltnak látja Hitler-ellenes félelmeit, s mozgósítani próbálta a magyar közvéleményt a dráma kiteljesedésével szemben. Ám az maradt, aki volt, továbbra is antiszemita, antiliberális antikommunista, s ezért csak egy igen szűk kört tudott maga mellé állítani. Látva kudarcát, visszavonult csigaházába. *Életeim* című önéletrajzában, utolsó munkájában ezt írta: „... az a Szabó Dezső, aki minden változáson át mégis egyetlen egységes akarat volt [...] meghalt."

1945 januárjában hunyt el, hatvanöt éves korában, Rákóczi téri lakása óvóhelyén. Távozása „prózai" volt: elvitte őt a nélkülözések szülte betegség.

Ezredvég, 2001

Pusztaszer, 1945. március 29.

(A népi demokratikus földreformról)

Ötven esztendővel ezelőtt, 1945. március 17-én döntött a *Dálnoki Miklós Béla* vezette demokratikus kabinet a magyar nagybirtokrendszer felszámolásának nagy jelentőségű kérdésében.

A témával foglalkozó anyagok áttanulmányozása egyértelműen fényt derít arra, hogy a felszabadulással megalakult pártok, politikusok, miként kezelték a parasztság jogos és életbe vágó követelését, kik szorgalmazták annak végrehajtását, kik késleltették keresztülvitelét, milyen osztály- és pártérdekek ütköztek, amíg végre megszületett a kormányrendelet.

Népi demokratikus forradalmunk egyik alapvető feladata volt felszámolni a társadalom fejlődését fékező feudális eredetű latifundiumokat, az ellenforradalmi korszak pillérét képező nagybirtokosságot és teljesíteni a falusi kisemmizettek évszázados igényét. Ennek elmulasztása válságba sodorhatta volna az új rendszert s kétségessé tehette fennmaradását.

A földreform elodázhatatlanságát hangsúlyozták a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai, amikor kilátásba helyezték realizálását, rögzítette a nemzetgyűlés szózata és a kormány programadó nyilatkozata is. Ez történelmi parancs volt!

A háború megzavarta a parasztság ősi szokásokban gyökerező életritmusát, olyannyira, hogy még a legfontosabb őszi munkákat sem végezték el. Elmaradt a betakarítás, mert az átvonuló front akadályozta az aratást, de hiányoztak ehhez a megfelelő eszközök is. Lassan azonban felocsúdtak a kábulatból és felcsillant előttük a földhözjutás reménye.

Az agrárreform időpontjáról az első hetekben egyetlen pártnak sem volt konkrét elképzelése. Sokan úgy gondolták, 1945 végén megérnek ennek feltételei. A nemzetgyűlés is szüneteltette munkáját, nélküle pedig aligha lehetett lépni e sorsdöntő kérdésben. A pártok 1945 tavaszára várták a legfőbb törvényhozás összehívását. Ám a politikai és gazdasági helyzet egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy a földosztást sokáig nem lehet halogatni.

A messzibbre látó, saját szűk osztályszempontjaikat túllépni tudó polgári politikusok is felismerték ezt a szükségszerűséget. Hallgassuk meg Szekfű Gyula véleményét: „A forradalom társadalmi változást

akart, gyökereset, mellyel a nagy- és középbirtok hatalma végleg kiküszöbölődik és a földosztás minél több nincstelennek, vagy törpebirtokosnak ad önálló egzisztenciát. Az évtizedeken át elkerült földreformból így lett valóságos földosztás, az egész magyar termőföldnek, termelési szempontból egy időre bizonyára irracionális foldosztás, az addigi tulajdonosok nagyon távoli, szinte légies kártalanításával, de a társadalompolitikai cél megvalósult.'

A falu népe egyre türelmetlenebb lett, magatartása pedig alapvető a forradalom kimenetelét tekintve. A reakció is kezdett ébredni, s míg fennállt a nagybirtok, adva volt ellenállásának gazdasági alapja. Az ország válságos élelmezési helyzete ugyancsak követelte a parcellázást, hiszen a paraszt már nem akart mások földjén görnyedni. A birtok elosztása és megművelése immár elválaszthatatlanul egymáshoz kapcsolódott. Hiába hangzott el azonban a kormány felhívása, a falu alig mozdult. *Nagy Imre* földművelésügyi miniszter drámai szavakkal fordult az agrártársadalomhoz: éhínség fenyegeti az országot, ha elhanyagolják a szántást, vetést, aratást. Aki nem dolgozik, nem számíthat juttatásra a kiosztás alkalmával.

A tavaszi dologidőben súlyos munkaerőhiány lépett fel, s ezt csak tetézte a fegyelem meglazulása. Ennek javítása érdekében adta ki a Földművelésügyi Minisztérium az el nem szegődött cselédek kötelező munkavállalásra vonatkozó rendeletét.

A Magyar Kommunista Párt (MKP) felismerte, a közönyösséggel komoly kár érheti a biztatóan fejlődő forradalmat. Ki kell elégíteni a parasztság várakozásait, mert ha ismét csalódna, mint 1919-ben, bizalmát igen nehéz lenne visszaszerezni. Nem titok, a szovjet kormány is élénk érdeklődéssel figyelte Dálnokiék ezirányú tevékenységét s az illetékeseknél többször puhatolózott a reform iránt. Arra számított, hogy a „cövekek leverése" siettetné a nyugaton harcoló magyar katonák dezertálását.

A földreform alapelveit az MKP még Moszkvában dolgozta ki. Ezt 1945. január közepén egyeztették a Nemzeti Parasztpárt (NPP) vezetőivel, és mint az NPP javaslata került a nyilvánosság elé. Ennek előtörténetéhez tartozik *Erdei Ferenc* tervezete, melyet Szegeden vázolt fel *Révai Józsefnek*. Erdei elképzeléseit a szegedi parasztokkal is megvitatta. A kormány tagjai, illetve a pártok között nagy nézetkülönbségek voltak e kérdésben. Egyes szociáldemokraták ellenezték a radikális megoldást, mert ez az országot tönkretenné. Őrült javaslatnak tartották, melyben a kommunisták kezét látták. Még dühödtebben támadt Erdeire *Nagy Ferenc*. Ugyanakkor *Veres Péter* és *Darvas József* túl

liberálisnak tartották, mint mondották: kivételezés történik a kuláksággal. Hetek múltak, amíg megegyeztek. *Vásáry István* kisgazdapárti politikus kifogásai miatt húzódott a megállapodás. Az NPP 1945. január 14-én lépett színre tervezetével, de csak március 17-én sikerült közös nevezőre jutni. Nemcsak a földosztás módja, a határidő kérdése is szenvedélyes vitákat váltott ki. Nagy Ferenc úgy vélte, öt év kell a program végrehajtásához, ám ne a paraszt ossza ki, hanem a hatóság. A jobboldal ugyanakkor szeretett volna legalább 500 holdas határt legitimálni.

A reakció – a földreform lejáratása érdekében – még a demagógiától sem riadt vissza: a Független Kisgazdapárt (FKGP) néhány vezetője a kollektív gazdálkodást ajánlotta, olyan lélektani és politikai helyzetben, amikor a magyar parasztságban félelmek éltek a kolhozokkal szemben. Egy másik írásukban egyenesen az orosz példa követését javasolták. (Néplap, 1945. II. 23., 24.) Ez a felfogás azonban nem az FKGP hivatalos álláspontját tükrözte. *Tildy Zoltán* ellene volt a nagybirtoknak, de kiállt a középbirtok védelme mellett. Ő is húzta az időt, mert remélte, az nem a „radikálisoknak" dolgozik, s később lehetőség nyílhat egy mérsékelt megoldással lezárni a kérdést.

A Szociáldemokrata Párt (SZDP) „általában" egyetértett az NPP és az MKP elképzeléseivel, valójában az 1930-ban kidolgozott agrárprogramjukat szerették volna elfogadtatni. Később követelték a 100 holdon felüli föld igénybevételét, kártérítés mellett, de Szeder Ferenc, a párt szakértője, a 40–60 holdas limit érvényesítéséért szállt síkra.

Az egyház kerülte a nyílt állásfoglalást, mert ez károsan befolyásolta volna a hívők magatartását. Némely főpapok azonban ezzel mit sem törődve szembeszegültek a földosztással.

A szegényparasztság nem respektálta a felsők érdekeit, a hagyományokat, hanem gyökeres változást sürgetett. Követelésüknek sorozatos gyűléseken adtak hangot, helyenként már a tettek mezejére is léptek: „önkényesen" hozzáfogtak a történelmi igazságtevéshez. Január 19-én Szegeden, Orosházán, Csongrádon, Makón falugyűléseken juttatták kifejezésre elszántságukat a föld birtokba vételére. Január végén a paraszti küldöttségek egész sora érkezett Debrecenbe, hogy közvetlenül is nyomást gyakoroljon a tétovázó kormányra. 1945. január 20-án Szolnok megye nyitotta meg a menetet: Kenderes, Karcag, Kungyalu, Kunmadaras, Kisújszállás, 30-án Balmazújváros parasztsága sürgette a határozott cselekvést. Január végén, február folyamán a deputációk mindennapi vendégei lettek a debreceni pénzügyi palotá-

nak. Hajdúsámson, helyi terv szerint már megtette az előkészületeket a föld kisajátítására. Balmazújvároson március elejéig 3400 holdat osztottak ki. Ott bizonyult legaktívabbnak a parasztság, ahol legforradalmibbak voltak az agrár-proletár hagyományok. Baranya megyében például elmaradtak a korai földosztások.

Az orosháziak levélben fordultak a kormányfőhöz: „Évszázadok óta vérünkkel áztattuk a magyar földet, áztatni fogjuk most is, ezért követeljük, hogy végre a magyar föld a magyar dolgozó népé legyen." Balmazújváros küldöttsége Nagy Imrénél is járt. A január 28-i népgyűlésen megválasztották azt a 11 tagú delegációt, melynek feladata a kormánynál kikényszeríteni a beleegyezést. *Szarvas Imre,* a csoport vezetője így nyilatkozott a miniszternek: „Az egyik oldalon áll a művelés nélkül hagyott nagybirtok, a másik oldal a létbizonytalanságban élő szegényparasztság. [...] Kérjük a földművelésügyi minisztert, hogy addig is, amíg a földbirtokreform megtörténik, kísérletben szétoszthassuk az elhagyott földeket."

A szentesi földmunkásgyűlés határozata így szólt: a közösség úgy döntött, hogy megalakítja minden helységben a földigénylők bizottságát, amelyek segítik majd a kormányzatot a parcellázás gyors lebonyolításában. Elfogadják az NPP, illetve az MKP földreformjavaslatát és kérik a miniszter, április 1-jén fogjon hozzá a kivitelezéshez. Hajdúszovát lakossága igavonókat, traktorokat, üzemanyagot kért, s a tervek zökkenőmentes végrehajtását. Nagy Imre kifejtette: a parasztság követelése összhangban van a kormány programjával. Orosházáról egy szekérnyi földmunkás érkezett Debrecenbe, s vitába szállt a miniszterrel a birtokhatár kérdésében. Gyoma parasztküldöttségének tagja volt *Győri Imre* is. Visszaemlékezéseiben leírja a Dálnokival történt találkozást. A miniszterelnök hűvösen fogadta őket, miután sokáig várakozniuk kellett. Az igénylők beadványára kitérően reflektált. A gyomaiak megnyugtatták a kormányfőt, hogy csak az a kabinet maradhat a helyén, mely ezt a fontos társadalmi problémát megoldja.

A nádudvariak borsosabb számlát nyújtottak be a hivatalos földreformtervezetnél. Sokan azonnal szövetkezeteket akartak létrehozni, de erről az MKP – politikai megfontolásokból – lebeszélte őket.

Ezek a küldöttségek, levelek, gyűlések arról tanúskodtak, hogy a demokratikus forradalom részesei, az egykor alázatosan süvegelő, kétrét görbedő parasztok felegyenesedtek, s erejük, igazuk, emberi méltóságuk tudatában *Dózsa György* szellemét idézték.

A parasztság egyre erősödő nyomása bizonyította, a földreformot nem lehetett sokáig elhúzni, mert elementáris módon törhet felszín-

re a falu nehezen ellenőrizhető mozgalma. Az MKP ezt látva, a folyamat gyorsítását ösztönözte, javasolta, kezdjék meg a földigénylő bizottságok mielőbbi felállítását. A kormány is rájött arra, hogy veszélyes lehet a nemzetgyűlés összehívásáig várni.

Előbb egy pártközi tanácskozáson (1945. március 15.), majd a kabinet ülésén, március 17-én döntöttek a földreform kérdésében.

A tervezet kidolgozása február közepén kezdődött. A Nagy Imre által kijelölt bizottság készítette el a vázlatot, s a *Donáth Ferenc* által beszerzett adatok szolgáltak alapul a munkához. Három éjszakán át vitatkoztak a 600-as rendeleten. Az indítványt ezután pártközi értekezletre vitték, melynek összehívásával mindaddig vártak, amíg Tildy Zoltán Debrecenbe érkezett. Ezen a megbeszélésen részt vett Tildy, Nagy Ferenc, *Szakasits Árpád, Marosán György*, Nagy Imre, *Gerő Ernő, Vörös János,* Veres Péter, Erdei Ferenc és *Ries István.*

Az előterjesztést szakaszról szakaszra tárgyalták, itt csak kisebb módosításokra került sor. Annál hevesebb vita alakult ki a birtokhatárok és a végrehajtás időpontja körül. Nagy Ferenc továbbra is több földet javasolt meghagyni a földbirtokosok kezén, tetemesebb kártalanítással. Az erdők – elképzelése szerint – megmaradtak volna a régi tulajdonosoknak, s a kiosztandó földek zömét „életképes" kulákok számára akarta biztosítani. Tildy úgy vélte, Budapest közelében 50 hold legyen a felső határ. Ezt az indítványt elfogadták. Azt a gondolatot is magukévá tették, mely a szegény egyházközségek földigénylő jogát szavatolta. Itt döntöttek abban, hogy a *Szálasi* oldaláról elszökő katonáknak 15 holdat, a fegyveresen átállóknak 25 holdat biztosítanak.

Az említett március 17-ei kabinetülésen Dálnoki Miklós Béla kifejtette: a földreform évszázadokra megszabja a magyarság fejlődésének irányát. E javaslattal a progresszió le akarja építeni az osztályuralmat, és szét akarja rombolni a reakció fellegvárát, mely a nemzet demokratikus fejlődésének útjában áll.

Nagy Imre felolvasta a rendelettervezetet, majd kommentárjában hozzáfűzte: a földreform célja a parasztság évszázados álmának valóra váltása, a feudalizmus eltörlése, a demokratikus fejlődés biztosítása.

Faragho Gábor örömmel üdvözölte a programot, mert az a nemzet boldogulásának alapjait teremti meg. *Molnár Erik* kifejtette, az MKP e rendeletben saját elképzeléseinek realizálását fedezi fel.

Gyöngyösi János igyekezett az FKGP számára kisajátítani az érdemeket. *Valentiny Ágoston* (SZDP) nagy lelkesedéssel jelentette ki: e javaslatban látja azt az utat, melyben a földmunkás a haza öntudatos szol-

gájává válhat. Erdei Ferenc méltatta az NPP szerepét a javaslat kidolgozásában.

Vörös János, a honvédelmi miniszter, a katona szemszögéből közelítette meg a reform jelentőségét: a hon védelmének legszilárdabb alapját fogja a földosztás megteremteni. Vásáry (FKGP) örömének adott hangot, hogy a föld azok kezébe kerül, akiket megillet. *Gábor József* (MKP) kifejezte abbeli reményét, miszerint a paraszt az új demokratikus rendszer szilárd alapköve lesz.

A minisztertanács tehát elfogadta a földreform-tervezetet, de jókora túlzás Dálnoki Miklós Béla véleménye, mely hangsúlyozta a kabinet egyöntetűségét. *Teleki Géza,* aki „rendkívüli" elfoglaltságára hivatkozva nem vett részt az ülésen, utólag a jegyzőkönyv záradékaként az alábbi sorokat írta: szükséges a földreform, de nem alkotmányellenes formában, ahogyan ezt keresztülvitték. Törvényjavaslatnak készült a nemzetgyűlés elé, ide kellett volna hozni. A kormánynyilatkozat nem jogforrás. A rendelet tehát törvényellenes.

Íme a reform tartalma:

Az állam földalapot létesít az elkobzott, kártalanítással kisajátított és az államkincstár tulajdonát képező földből.

Teljes egészében elkobzás alá esnek a hazaáruló nyilasok, fasiszta vezetők, Volksbung-tagok, háborús- és népellenes bűnösök földjei.

Megváltás ellenében le kell foglalni az1000 holdon felüli, illetve Budapest határától 30 kilométeren belül eső, 50 holdat meghaladó részeket. 100–1000 hold esetében 100 hold mentesül a kisajátítás alól, a paraszti tulajdon maximuma 200 hold. (Ez utóbbi paszszus arra szolgált, hogy a kulákokat ne állítsák szembe a demokratikus átalakulással.) Az a földbirtokos, aki részt vett az ellenállási mozgalomban, 300 holdat megtarthatott magának.

Elveszítheti juttatott földjét az, aki két éven át parlagon hagyja. A kiosztott parcella csak annyi lehet, amennyit a család meg tud művelni. Földet csak szegényparasztság kaphat. A kisajátításért megváltást kell fizetni, melyet a törpebirtokos tíz, az agrárproletár húsz év alatt tartozik kiegyenlíteni.

A március 28-án megjelent végrehajtási utasítást követően megindult a Földigénylő Bizottságok szervezése. Az MKP és az NPP ügyelt arra, hogy ezek a szervek koalíciós alapon jöjjenek létre, mert csak így fejeződhetett ki a mozgalom össznemzeti jellege. A kártalanítás kimondása kompromisszum eredménye volt, s abban merült ki, hogy néhány munkaképtelen egykori földbirtokos rövid ideig állami segélyben részesült.

A földosztás első lépései többnyire igen tétovának bizonyultak, hiszen az egész akcióban – a politikai-katonai helyzet miatt – számos ismeretlen tényező rejlett. De a folyamat csakhamar felgyorsult. A kisbíró közzétette a falugyűlés helyét, idejét és ott megválasztották a földigénylő bizottság tagjait, akiket legtöbb helyen a nemzeti bizottságok jelöltek. Mivel zömükben igényjogosult szegényparasztok voltak, érdekeltté váltak a határ korrekt felosztásában. A bizottságok gyorsan dolgoztak: a Tiszántúlon április végére lényegében végrehajtották a rendeletet, Győr-Sopron megyében még hallani lehetett az ágyúszót, amikor hozzáfogtak a munkához és májusra már megoldották a feladatot. 1945 nyarára országos méretekben befejeződött a nagybirtokrendszer felszámolása. Néhol feszültséget okozott az a körülmény, hogy kevesebb volt a kiosztandó föld, mint az igénylők száma. Ezt helyenként a kulákság rovására pótolták.

Nem lehetett egyetérteni azokkal, akik a nagyüzem fölényére hivatkozva kifogásolták a földosztást. Túl a politikai szempontokon (melyek döntőek voltak), a mezőgazdaságot ért háborús károk és az akkori technika fejlettségi szintje a kisárutermelés mellett szóltak, mert – gépesítés híján – a kisparcellán még lehetett boldogulni.

A parasztság vágya teljesült. Megnőtt termelési kedve és ez előmozdította a mezőgazdaság fejlődését. Ám a helyzet változatlanul igen nehéz volt: hiányzott a vetőmag, nélkülözték az igaerőt. A parasztok egymásra voltak utalva a föld megművelésében. Kalákák alakultak, hogy azt a keveset, amivel rendelkeztek, közösen hasznosítsák. Igyekezett segíteni az állam, pótolhatatlan segítséget nyújtott a Vörös Hadsereg. A magyar üzemek munkásai javították a tönkrement eszközöket, újakat is gyártottak. A mezőgazdaságot istápolta a csepeli Weiss Manfréd-gyár, a debreceni MÁV szerszámjavító üzeme. A föld kismagántulajdonba került, a kenyér ugyanakkor nemzeti ügy lett.

A földosztás csak formájában volt reform, mert tartalmát tekintve felért egy agrárforradalommal. Maguk a parasztok hajtották végre rövid idő alatt, az évszázados földéhség diktálta radikalizmussal. Jellegét tekintve antifeudális és antikapitalista népi demokratikus mozgalomról beszélhetünk. Antifeudális, mert a középkorban gyökerező nagybirtokrendszer felszámolását eredményezte, tőkésellenes, mert ebben az időben a nagybirtok java már tőkés üzemként működött, sokhelyütt közvetlenül sújtotta a bankokat és kapitalista érdekeket. Kényszerűségből – mint említettük – a kulákföldekhez is hozzányúltak.

Úgy kell tekintenünk e nagy jelentőségű agrárátalakulásra, mint a

felszabadulás nyomán kibontakozó népi demokratikus forradalom szerves részére. A 650 000 földigénylő között kiosztottak 3,2 millió hold földet. Így is csaknem 100 000 paraszt maradt ki az akcióból, és ezt a feszültséget csak később, a mezőgazdaság szocialista átszervezése oldotta fel.

Ennek a reformnak egyik jogi sajátossága volt, hogy azt megelőzte a kisajátított uradalmak állami tulajdonba vétele. A birtok ugyanis (a rendelet értelmében) a földalapba került, s onnan jutott az igénylők kezére. A megváltást is az államnak kellett fizetni, nem az egykori gazdának. A parcellát kapott parasztok tehát nem a grófok-bárók, hanem az állam jogutódai voltak. A föld azonban nem maradt állami tulajdonban (mint Szovjet-Oroszországban 1917-től), hanem telekkönyvezett magántulajdon lett. A kormány intézkedett, hogy megvédje az új birtokosokat az elszegényedéssel szemben, mert elrendelte: a kapott földet 10 éven belül kizárólag a hatóságok engedélyével lehet elidegeníteni. Az örökösödési rendet is szabályozták: csak a feleségre és a köteles rész jogosultjaira származhat át.

A földosztás meggyengítette a magyarországi reakció gazdasági alapjait. Ezt felismerték az angolszászok is, akik ezért nem értettek egyet az agrárforradalommal. Amíg *K. J. Vorosilov*, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság feje a kérdést a háború gyors befejezése aspektusából vizsgálta, az USA politikai képviselője több ízben is, szóban és írásban egyaránt az amerikai állampolgárok földbirtokainak védelmére kelt, az angolok pedig törvénytelennek minősítették a kisajátítást, mert azt nem parlamenti jóváhagyással hajtották végre. (Az Ideiglenes Nemzetgyűlés budapesti ülésszaka 1945. szeptemberében emelte törvényerőre a kormányrendeletet.)

A földosztás hivatalos nyitányának tekinthető az az aktus, amikor Pusztaszeren 1945. március 29-én átadták a parasztoknak *Pallavicini* őrgróf 40 000 holdas birtokát. Országos volt az öröm, bár az örömbe disszonáns hangok is vegyültek. A parasztság megfélemlítésére a legképtelenebb hírek keltek szárnyra, melyeknek igen sokan hitelt adtak.

Nyírbátorban a németek visszajövetelét jósolták, Rétközberencs és Ajak reakciós elemei elterjesztették, hogy a pályázók összeírása az Oroszországba deportálandók listájának elkészítésére szolgál. Ez utóbbi hír hatására az asszonyok megrohanták a községházát és visszakövetelték földigénylő nyilatkozatukat, melyeket hamar megsemmisítettek. Piricsin csak akkor indult meg a kimérés, amikor a helyi földbirtokost – háborús bűnösként – népbíróság elé állították. Vencsellőn

úgy vélekedtek a parasztok, inkább felesben, harmadában szántanak, vetnek és aratnak, minthogy bitófa alá keruljenek. Petneházán a nincstelenek kijelentették, ők semmit sem fogadnak el a kommunistáktól. A pápai parasztság elutasította a földosztó bizottság által felkínált egyházi birtokrészeket. Akik korábban beleegyeztek – látva a többiek tartózkodását – visszaléptek. Ebben a magatartásban természetesen szerepet játszott a helyi papság ellenagitációja. Tiszacsegén az emberek nem vettek részt a falugyűlésen, mert a zsírosparasztok megijesztették őket. Itt a háziagitáció végül sikerrel járt. A Dunántúlon akadt olyan község, ahol alig lehetett megszervezni a földigénylő bizottságot. Előbb csak kevés jelentkező között osztottak, majd megjött a többiek bátorsága is. Ilyenkor gyakran elölről kellett kezdeni a parcellázást.

A fenti epizódok – a mozgalom egésze mellett – elszórt jelenségek voltak. A magyar parasztság zöme lelkesen állt az agrárforradalom oldalára, ezzel aktív és integráns része lett a demokratikus átalakulásnak.

Ezredvég, 1995

Munkásmozgalmunk jelentős személyisége

(Demény Pál)

A mozgalom

Demény Pál (1901–1991) politikai pályája 1917-ben kezdődött Ottó bátyja oldalán. Diákos hévvel vett részt az 1918–1919-es forradalmakban. Az ifjúkommunisták között dolgozott, s azokat még a Tanácsköztársaság összeomlása után sem hagyta cserben. A földalatti szervezkedés kockázatát vállalva tömörítette fiatal barátait, amiért 1921-ben letartóztatták. A börtönben érlelődött meg benn: „... az emigrációban nem lehet pártot építeni", ezért célszerű lenne egy hazai közegben élő mozgalom létrehozása. 1923 augusztusában, a Kommunista Ifjúmunkás Internacionáléhoz küldött levelében kifejtette: „... higgyétek el nekem [...] csak azon töröm a fejem, mi módon okosítsunk

stratégiánkon." Ezt az uzenetet az onállósulás alapvetésének tekinthetjuk. Mindehhez hozzájárult, hogy nyugtalanította a *Kun–Landler* ellentét, s a sorozatos lebukásokból azt a kovetkeztetést vonta le, miszerint (a módszereket tekintve) más úton kell járni.

1924-ben hatan indultak (Demény Pál, *Rudas Béla, Weisinger Mihály, Lakatos Miklós, Skorec József, Mihala Gyula)*, a harmincas években 230-an, a háború alatt már 800-an voltak. Demény szerint azonban ennek többszörose a rokonszenvezők korgyűrűje. A fő gócok Csepelen, Erzsébeten (jórészt nagyuzemekben) működtek, de vidéken is alakultak tanulókörok. Fontosnak tartották a legális terrénumokat is: a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot, a szakszervezeteket, a különböző sport- és kulturális egyesuleteket. Demény választmányi tagja lett az Alkoholellenes Munkásszövetségnek, szerepet játszott az Országos Ifjúsági Bizottság létrehozásában, hívei feltűntek az eszperantistáknál és *Stromfeld Aurél* rendezőgárdájában is.

Nagy súlyt helyeztek a nevelésre és az oktatásra, részt vettek, sőt sokszor kezdeményezően léptek fel a napi kuzdelmekben.

A csepeli Posztógyárban – a rosszabbodó életkorulmények elleni tiltakozásul – 1936-ban élére álltak egy sikerrel végződő sztrájknak: „Újból elkeseredett harcba kényszerített bennünket a gyárigazgatóság, amely évről-évre busás hasznot vág zsebre."

Felismerték, a kormány katonai kalandra készul, hogy erőszakos eszközökkel revideálja a trianoni határokat. Az erősodő irredenta propaganda és a győri program ezt világossá tette számukra. Sorra jelentek meg háborúellenes roplapjaik, leleplezvén az uralkodó körok militarista politikáját. Egyik feltűnést keltő anyaguk: „A cseh nép nem ellenségünk" 1938-ban látott napvilágot: „Újból háborúra uszítanak, már viszik gyermekeinket ágyútöltelèknek..." Hibázott viszont Demény, amikor a szórólapot „Szociáldemokrata" aláírással tette kozzé. A *Népszava* 1938. október 13-án éles hangon utasította viszsza mint provokációt: „A roplap nemcsak aljas, de buta is. Érzik rajta a csatorna szaga." Demény, hogy elterelje csoportjáról a szerzőség gyanúját, felkereste Hain Pétert, és közolte vele, ezt a ropcédulát valaki az ajtajába tette. Ám a nyomozás szálai hozzá vezettek. Letartóztatták. Íme, a vádirat egy részlete: „A Demény Pál által vezetett kommunista irányú szervezet tagjai [...] elkövették [...] az osztály elleni izgatás bűntettét, továbbá [...] a fegyveres erő elleni izgatás vétségét."

A Kúria jogerősen 2 évre ítélte, melynek nagy részét a szegedi Csillag Börtönben töltotte.

1940 novemberében szabadult. A deményisták a háború- és a fasiz-

mussal való szembenállásuk során együttműködtek a csepeli szociáldemokratákkal, a „vonal" kommunistáival (*Kalamár József, Mályi Vilmos, Pataky István, Kreutz Róbert),* velük több közös akciót, szabotázst, sztrájkot készítettek elő. A németek és nyilasok likvidálására fegyvereket gyűjtöttek, de tevékenységük kiterjedt bujkáló zsidók és katonaszökevények mentésére is. Csepel vegyiüzemei jó fedezékül szolgáltak az üldözöttek számára.

1944 októberében a Kommunista Párt megkereste Deményéket a két csoport fúziója tárgyában. Öt találkozó után sikerült végre szót érteniük. Az illegális *Szabad Nép* így kommentálta a történteket: „Ez a megállapodás is egy lépés előre a munkásosztály ideológiai, valamint szervezeti egységének megteremtése felé."

A paktum szorosabbra fűzte a kommunista irányzatok közötti kapcsolatokat. Csepelen közösen hozták létre a 13-as bizottságot, mely kezébe vette a helyi ellenállás ügyét. Ebben a népfront jellegű vezérkarban négy deményista kapott helyet. Legnagyobb eredményük a község kiürítésének megakadályozása volt. (1944. december 4–5.) A nyilas karhatalommal vívott tusában esett el a deményista *Kormos László.*

Deményék tetteinek e vázlatos bemutatása talán elegendő ama bírálat megcáfolására, miszerint a „szekta" kivonult a gyakorlati munkából, és csak a tanulásra összpontosította minden energiáját.

Politikai nézetrendszere

„Nincs deményizmus" – mondta Demény Pál, ő egyszerűen kommunista. *Gál András* ezt megerősíti: „... csoportjában olyan kommunista mozgalomra találtam, mely magáévá tette a munkásosztály forradalmi elméletét".

Valójában a „vonal" és a „frakció" stratégiai felfogása lényegében egyezett, inkább a követendő taktikában találhatók bizonyos különbségek.

1924-ben jól látta, hogy a kapitalizmus átmenetileg megszilárdult, a forradalom lehetősége elnapolódott. Ilyen helyzetben kitartó aprómunkára kell berendezkedni. A magyar szekció sorozatos konspirációs válsága óvatosságra intette: a Komintern határozataiból csak azt kell követni, ami megfelel a magyarországi viszonyoknak.

Mindkét irányzat osztályharcos volt, bírálta (nemcsak a burzsoáziát és arisztokráciát), hanem a szociáldemokrácia opportunizmusát is, és a proletárdiktatúra kérdésében is azonos platformon állt. Nem lehet egyetérteni *Vitányi Iványnal,* aki úgy látja, hogy Demény másfajta

szocializmust képviselt, mint Kunék. A harmincas évek két szocializmusképét tanulmányozva nem fedezhetők fel minőségi különbségek. Demény is olyan alakzatnak tekintette a jövő társadalmát, ahol ismeretlen a magántulajdon, ahol érvényesülnek a demokratikus szabadságjogok. Ő is a tőke kisajátítása mellett foglalt állást, híve a tervgazdálkodásnak, a munkakényszer bevezetésének, a tanácsrendszernek – a helyi önkormányzati elvek alkalmazásának. Zavaró, hogy említést tesz a földosztásról és a kismagántulajdonról, ám nem tudni, ez utóbbiakat az átmenet vagy a kiteljesedett szocializmus sajátjainak tartja-e?

Későbbi írásaiban (bizonyára a törvénysértések hatására), elfogadja az „igazságosság, szabadság, szolidaritás" sokféleképpen értelmezhető szociáldemokrata triászát. A szocializmusba vezető utat erőszakmentesen (?), a szocialista közösségek (?) szerves életéből kinövő folyamataként ábrázolja. Sajnálatos, hogy a kollektivizmus demokratikus megközelítésének mikéntjét nem elemzi, mert ez egyrészt könnyen tápot adhat reformista illúzióknak, másrészt ellentétben áll más helyeken kifejtett marxi forradalomelméletével, mely magában foglalja a revolúció és munkáshatalom igenlését. *(A történelmi materializmus.)*

Az ötvenes évek során rákényszerített „pihenőjét" szellemi tőkéje felfrissítésére használta fel. Kár, hogy eközben néha szociáldemokrata és polgári teoretikusok csapdájába esett. Ez persze nemcsak Demény hibája, hanem annak az áldatlan körülménynek is következménye, hogy a második világháború után a marxizmus megmerevedett. Ez ördögi körből menekülvén, korszerűnek látszó elemeket épít be elméleti rendszerébe: elutasítja a szociáldemokrácia differenciáltságának tényét, nem ismeri el kora imperialista és antiimperialista részekre szakadását.

Külpolitikájában a szocialista köztársaságok föderációjának híve, a tagállamok függetlenségének fenntartása mellett. Nem jellemző rá a földhözragadt provincializmus. A proletár internacionalizmus alapján áll, de tagadja a „Világ proletárjai egyesüljetek!" jelszó létjogosultságát. (Zárkatársam *Spinoza.)* Úgy tetszik a „proletariátus" marxi fogalmát elutasítván, a polgári szociológia hatása alá került: az iparfejlődés miatt eltűnőben van a munkásosztály. 1931-ben még azt fejtegette, hogy a proletariátus feladata a hatalom megragadása, de a felszabadulás utáni börtönévei alatt írt dolgozataiban már nem kapunk választ a sarkalatos kérdésre: ki légyen a szocializmusba való átmenet hordozója? A munkásosztály (mely „eltűnőben" van)? Vagy egy új „középosztály"? Netán bizonyos spontán automatizmusok?

Vitatkozni lehet a Horthy-rendszer általa felvázolt szociográfiájával

is. Nem ismeri el, hogy falun a szegényparaszt és a kulákság között éles osztályharc lett volna. Holott a csendőrterror és a sortüzek nemcsak a latifundiumok, hanem a módosabb gazdák érdekeit is védelmezték. Az aratósztrájkok sem voltak teljesen mentesek a kulákellenességtől. Parasztháborúra ugyan valóban nem került sor, de a feszültségek halmozták a gyúanyagot. Az sem tagadható, a nagybirtokellenesség olykor egy táborba terelte a falusiak különböző rétegeit. Ám a dobra vert földek felvásárlói elsősorban a gazdagparasztok voltak.

Kissé rózsaszínűre sikeredett Deménynél a „hárommillió koldus" országának ábrázolása. A szervezett, viszonylag jobban fizetett munkások szemüvegén át ítéli meg a proletariátus helyzetét. Új munkáiban kevesebbet szól az ínségesek életkörülményeiről. Ez a kép annál inkább meglepő, mert amikor még benne élt a harcok sűrűjében, reálisabban látta osztálya sorsát: „... az élelmiszerek, a villamos és a többi szükségleti cikkek drágulásával a valóságos béreink lecsökkennek és szegénységünk fokozódik." Osztani lehet azonban azt a törekvését, hogy a negyedszázadot árnyaltabban kell bemutatni.

„Hályogszeműség" vádjával illeti azokat, akik az ellenforradalmat fasiszta vagy félfasiszta diktatúrának tekintik. Csaknem idillikus állapotokat rajzol: „... én félelem nélkül sétáltam Pest utcáin..." (Egy illegális kommunista?) Nem helyes a Horthy-rendszer gyengeségéből, megosztottságából adódó, igen szűkre szabott toleranciáját a demokrácia bizonyos jegyeivel összetéveszteni.

Nem érthetünk egyet viszont azokkal, akik azt állítják, hogy Demény Pál szemben állt a népfrontpolitikával. Ellenkezőleg: hamar magáévá tette mind az akcióegység, mind az antifasiszta polgári erőkkel való együttműködés gondolatát. A *Traktor zsebnaptár* 1936-os számában így vélekedett: „... a dolgozó osztály és a kispolgárság széles rétegei (Franciaországban, *D. P.*) felismerte a [...] fasiszta veszélyt és ellene széles népfrontot alakítva támadásba ment át [...] a népfront [...] nemzetközi tanulsága mutatja, hogyan kell szembeszállni a fasiszta reakcióval."

1937-ben már a hazai viszonyokra adaptálja a népfrontpolitikát: „... aki komolyan akar küzdeni a háború és a fasizmus ellen, azok szükségképpen a magyar munkásosztályra fognak találni és vele együtt haladni..." Igaz, nem mindig volt következetes. Talán *Mónus Illés* hatására úgy vélte: „Az egységfront, a népfront csakis azonos erejű partnerek között lehetséges." *Rabságaim* című visszaemlékezéseiben megállapítja: „Írtam mindezeket [...] amikor is a későbbi népfrontosok még mozgalmi bölcsőjükben szenderegtek." Igazságtalan, hiszen a

Komintern magyar szekciójának vezetői 1936-tól elfogadták az új stratégiai irányvonalat. (Lásd a *Dolgozók Lapja* számait.)

A mozgalom másik jellemzője az antimilitarizmus volt. Röpcédulák, brosúrák sokasága bizonyítja, hogy Deményék felismerték a nácizmusban rejlő katonai fenyegetéseket, a Szovjetunió ellen irányuló antibolsevista tömb létrejöttének veszélyét. Hangsúlyozták, a világpiacokért folyó harc miatt nem lehet számítani lokális háborúkra. A világháború kitörését – a harmincas évek közepén – a közeljövő kérdésének tekintették. Kimutatták, hogy a nagy összecsapások egyik góca a Földközi-tenger vidéke lesz, mert ott találkoznak a különböző nagyhatalmak érdekellentétei. Meggyőzően bizonyították a tőkés országok belső antagonizmusai és a fegyveres konfliktusra való felkészülés közötti kapcsolatot. Az a körülmény sem kerülte el figyelmüket, hogy a gyarmatokon, ha lassan is, de megindult a nemzeti ébredés folyamata, mely alapját képezi az antikolonialista törekvéseknek, ezek pedig magukban hordozzák a világbirodalmak összeomlásának esélyeit.

Lenin nyomdokain haladva rámutattak a háború és forradalmak kölcsönhatására: „A háborús veszélyt magának az imperialista kapitalizmusnak a kiküszöbölésével kell megszüntetni."

A koncepciós per

A felszabadulás utáni törvénysértések sorozata a Demény-perrel kezdődött.

Péter Gábor – felsőbb parancsra – 1945. február 14-én tőrbe csalta a politikust, aki 11 évi raboskodás után csak 1956. október 15-én szabadult. *Rákosi Mátyás:* „... a frakciók jelenléte számomra bizonyos fokig meglepetés volt. [...] A deményistákra, weisshausistákra [...] gondolok. Ezekkel az elemekkel komoly harcot vívtunk, és a börtönben is nagy súlyt fektettünk a frakciók elleni küzdelemre." Már a szegedi Csillagban megjegyezte: „... e körül a Demény körül, valami nincs rendben. [...] Gyanús, frakciózik, sőt..."

Demény letartóztatását sokan helytelenítették. *Lukács György* ezt javasolta: „Adjatok neki inkább egyetemi katedrát." Egykori hívei levélben kérték szabadon bocsátását: „Elvtársaink remélik, hogy csak félreértésről van szó." *Hébelt Ede*, a hírneves ügyvéd rámutatott a fogvatartás törvénytelenségére, mert egy bírósági rendelkezés szerint (*81–1945. ME.*) csak kétszer 4 napig lehetett valakit letartóztatásban tartani.

Az egész procedúra nélkülözte egy jogállam idevágó előírásait. Péter Gábor maga készítette jegyzőkönyvet akart aláíratni Deménnyel,

melyet a vádlott megtagadott. Ezért a tárgyalást húzták-halasztották. Nem volt ugyanis birtokukban olyan hiteles bizonyíték, melyre pert lehetett volna építeni. A fogoly két ízben is éhségsztrájkba kezdett, hogy mielőbb törvényszék elé állítsák.

Ezután vették kezelésbe a letartóztatásban lévő, ítéletükre váró horthysta nyomozókat, akiktől Deményre terhelő vallomásokat akartak kicsikarni. *Hain Péter* első kihallgatása során kijelentette: „Én Deményt a rendőrség szempontjából sohasem tartottam megbízható embernek, mert nevezett a rendőrségnek soha nem hozott komoly adatokat." Hat nappal később Hain már Demény ellen nyilatkozott. *Wayand Tibor:* „Demény sem tőlem, sem Schweinitzertől anyagi juttatást nem kapott. [...] Arról sem tudok, hogy általa kozolt, Schweinitzernek szolgáltatott adatok alapján buktak volna le emberek, mert ezeket nekem kellett volna feldolgoznom." Később: „Én pénzeltem Deményt."(A valóságban Demény korrumpálta Wayand Tibort.) Ezek a nyomozótisztek az életükért küzdöttek, érthető tehát, ha a fenyegetés hatására megváltoztatták eredeti véleményüket. *Pintér István* cukrászmester: „Deményt kímélték a rendőrök, ezért tekintettük spiclinek. Mi ezt egyértelműleg nem tudtuk megállapítani."

Egyébként nem igaz, hogy a rendőrség kímélte volna a deményistákat. Maga a vezető, mint láttuk Szegeden és másutt, évekig ült kommunista tevékenysége miatt, s a Deák–Mayer csoport lebukásakor rendőrkézre került *Bánó Magda, Téglás Dezső, Hauser Károly, Szabó Károly* és mások.

A vád összetákolásakor még arra sem ugyeltek, hogy hihető legyen. *V. Kovács László* nyomozó arról vallott, hogy Wayand parancsára járt Demény újpesti lakásán, holott Demény sohasem lakott Újpesten. Egy másik tanú szerint Demény 1936-ban a Podmaniczky utca egyik vendéglőjébe csalt (szeminárium ürügyével) fiatalokat, azt előre bejelentette a rendőrségen, hogy a résztvevőket könnyebben elfoghassák. Hamarosan kiderült, a feljelentő *Hladicska Imre* hentesmester volt.

Az alaki jog súlyos megsértése, hogy Deményt nem szembesítették a vallomástevőkkel, a jegyzőkönyvbe foglaltakat pedig nem ismertették vele.

Másfél évi előzetes után, 1946. július 17-én zajlott le az első Demény-per.

A vádirat szerint népellenes- és háborús bűnöket követett el azzal, hogy rendőrkézre adott elvtársakat, hogy rendszeresen tájékoztatta Hain Péteréket a munkásság hangulatáról. „A cseh nép nem ellensé-

günk" című röplapot kiszolgáltatta a hatóságoknak, felajánlotta Wayandnak egy Ellenkommunista Párt létrehozását, elárulta a Deák–Mayer féle illegális csoportot a horthysta nyomozóknak. Bűne, hogy nem volt tagja a Magyar Frontnak, miáltal gyengítette az antifasiszta erők összefogását, frakció szervezésével megbontotta a munkásmozgalom egységét, háborús bűntetteket követett el azáltal, hogy rendőr-, illetve csendőrkézre juttatott ellenállókat, akikkel szemben kényszerintézkedéseket foganatosítottak. Igazat kell adnunk *Zinner Tibornak,* amikor azt írja, hogy a frakciózás nem lehet politikai per tárgya. Ezt a kérdést a pártnak kell rendeznie. A besúgás, lebuktatás már inkább lehetne vádpont, de ezek egyike sem bizonyosodott be. A Podmaniczky utcai konfliktusról (mint említettük) kiderült, hogy a feljelentő a 104. sz. B. jelzésű ügynök. A B. 115. sz. ágensről tudjuk, nem Demény Pál, hanem egy *Kovács Károly* nevű ember. Mayer István pedig tisztázta: vesztüket egy BK monogramú, b/527-es csendőrügynök okozta.

Demény a tárgyaláson egykori harcostársaival akarta tanúsítani, hogy rendőrségi kapcsolatairól az illetékes szociáldemokraták és kommunisták tudtak, a bíróság azonban nem mutatott érdeklődést olyanok iránt, akik a vádat gyengíthették vagy megsemmisíthették volna.

Az ügyvédeknek nem sok lehetőségük volt kiállni védencük mellett.

Deményt 4 év 6 hónapra ítélték, az ítélet azonnal jogerőre emelkedett. Mindez annak ellenére történt, hogy az ügyész képtelennek bizonyult dokumentumokkal alátámasztani a súlyos vádat. E perek kapcsán még tizenkét embert marasztaltak el, közöttük feleségét és leányát. Valamennyien törvénysértésnek estek áldozatul.

1953-ban letelt a börtönbüntetés, de nem engedték szabadon, hanem a „demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés" miatt 10 évvel sújtották. Újabb képtelenség, hiszen a fogoly börtönben volt, nem követhette el a fejére olvasott vádakat.

1956. október 15-én szabadult. A Legfőbb Ügyészség javasolta, hogy a megtámadott ítéletet a BP. 227. sz. alapján a Legfelsőbb Bíróság, bűncselekmény hiányában helyezze hatályon kívül. Megállapította: az ügyben hozott ítélet törvénysértő volt.

„A bíróság Demény Pál bűnösségét a BHÖ 1. pont (1) bekezdésben felvett [...] bűntettben állapította meg. A bíróságnak ez a megállapítása törvénysértő. A pártellenes frakció együtt tartása önmagában nem képezhet államellenes bűncselekményt. Ami a frakció tevékenységét illeti, az ítélet megállapítása szerint is, Demény Pál kiszabadítása érdekében kifejtett mozgalomban jelentkezett főként. Nem nyert beigazolást konkrétan az

sem, hogy a vádlottak különböző izgató, vagy lázító híreket terjesztettek volna [...] és nem tekinthető bizonyítottnak az sem, hogy a vádlottak egyikemásika a demokratikus államrend elleni gyűlölet keltésére alkalmas kijelentéseket, vagy más cselekedeteket tett volna. [...] Mindezek figyelembevételével indítványozom valamennyi vádlott felmentését.

Budapest, 1957. január 11.

Dr. Szénási Géza sk. legfőbb ügyész."

Ennek alapján a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa 1957. december 14-én az alábbi határozatot hozta: *„... vádlottakat a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntette miatt emelt vád alól felmenti." (B. törv. eln. 127-1957-9. sz.)*

Demény Pál 1957-es rehabilitációja mégis csupán részleges volt. Megsemmisítette ugyan az államellenes összeesküvés vádját, de nyitva hagyta a népellenesség és háborús bűntett kérdését. Ezért nem szerepelhetett a közéletben, nem lehetett a párt tagja.

Demény Pálnak 43 évig kellett várnia a teljes igazságszolgáltatásig.

A végleges rendezés az MSZMP Politikai Bizottságától indult ki, melynek 1989. február 7-i ülésén javaslat született az ügy tisztességes lezárására. Májusban meghozták a végső döntést. Íme, rövid summázata:

Az 1946.évi ítélet, mely kimondta Demény Pál vétkességét népellenes- és háborús bűntettben, nem nyert igazolást, törvénysértő, ezért az Elnökségi Tanács az ítéletet hatályon kívül helyezi. Miután a bűncselekményeket terhelt nem követte el – felmenti.

A törvényességi óvás indokai: Demény Pál nem tagadta kapcsolatait a rendőrséggel, de erről felettesei tudtak. Olyan anyagokat adott át a hatóságoknak, melyek ismertek voltak, és csak általános értékeléseket fogalmaztak meg. Az eljárás során azok az információk, amelyek Demény védekezését alátámasztották volna, nem kerültek értékelésre. A vádat a politikai rendőrtisztviselők által tett vallomásokra alapozták, csupán a kapcsolattartást vették bizonyítottnak, annak jellegét, körülményeit, tartalmát figyelmen kívül hagyták. Ez törvénysértő.

A kapcsolattartás előnyös volt a mozgalom tagjaira, hátrányos Deményre. DeményPál 1945 előtt 6 év és 6 hónapot töltött börtönben, internálótáborban, és végig rendőri megfigyelés alatt állt. Üldözötteket mentett, ezért az a vád, hogy a mozgalmat elárulta, a nemzeti ellenállást gyengítette – megalapozatlan.

Demény nem viselte a besúgók jegyeit, nem kapott számot, fedő-

nevet, kapcsolata nem volt rendszeres, és nem részesult díjazásban. A kihallgatottak megerősítették: pénzt nem fogadott el, adatai használhatatlanok voltak. A népbíróság pártpolitikai céloknak rendelte alá a pert. A Demény-frakció vezetőségi tagjai tudtak rendőri kapcsolatairól. Igaz, a mozgalom megmentésére irányuló tevékenység kulonleges, félrevezető: ismert adatok kiszolgáltatása, Wayand Tibor megvesztegetése. Ezt besúgói tettnek minősíteni torvénysértő. Vétlen a Deák–Mayer csoport felszámolásában, a Schaberger-féle illegális szervezkedés feladásában. A másod-, harmadkézből származó feltételezések, a tanúk gyanúi nem lehetnek a vád érvei. Torvénysértő felmentést hozni olyan indokkal, hogy „nincs bizonyíték". A helyes jogi formula: *„Demény Pált az ellene emelt háborús- és népellenes bűntettek vadja alól – mert a terhelt ezeket a bűncselekményeket nem kovette el, a Be. 214 par. 3. bek. a) pontjában irtak alapján – felmentette."* (Eln. Tan B. torv. 480-1989-3.)

Demény Pál 88 éves volt már, amikor sikerult elégtételt kapnia. Amikor elvtársai, barátai és a történelem színe előtt bebizonyosodott ártatlansága.

Ezredvég, 1998

Egy politikus lelkész

(Tildy Zoltán)

Legújabbkori történelmünk figyelemre méltó személyisége volt *Tildy Zoltán.* Nem tartozott a katartikus egyéniségek közé, nevéhez nem kötődnek korszakok, irányzatok, de felelősségteljes, kiegyensúlyozott magatartásával nagyban hozzájárult tábora mértéktartó elemeinek felülkerekedéséhez s a koalíciós politika sikereihez.

1889-ben született Mosonban. (Édesapja a horthysta fehérterror áldozata lett.) Hivatását tekintve református lelkész. A kálvinista teológiát végezte el Pápán. 1916 és 1921 között Somogy megyében, majd 1921-től 1929-ig pedig a Pest megyei Tahitótfaluban szolgált. Papi teendőinek ellátása során megismerkedett a szegényparasztság gondjaival, küzdelmeivel és erős együttérzés alakult ki benne sorsuk iránt. Ez a szolidaritás vezette a politika színterére. Igen korán, még somogyi lelkész korában kezdett a közügyekkel foglalkozni. Nem volt forradalmár, kerülte a radikális megoldásokat, de tisztelte és támogatta azokat, akik a nép érdekében képesek voltak akár szabadságukat is kockáztatni.

Bajcsy-Zsilinszky Endre később, más helyzetben így jellemezte Tildy Zoltán személyiségét: „Sajnos, kis kaliberű ember és még kisebb kaliberű politikus. Mint pártvezér továbbra is megmaradt politizálgató falusi papnak. Mint politikus a földön csúszik. [...] Ha néha-néha lép is egyet előre, mindig az események kényszerítő hatására..."

Mindazonáltal egy nagy pártnak és jelentős mozgalomnak volt a vezére, ezért érdemes tevékenységét szemügyre vételezni.

A lelkész 1917-ben tagja lett a *Nagyatádi Szabó István* vezette Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapártnak. Nagyatádi 1909-ben – a falu társadalmi feszültségeinek okán – hozta létre pártját, mely főként a jómódú parasztságot tömörítette. Ez a szervezet az 1918-as polgári demokratikus forradalom mozgalmas időszakában hamarosan felbomlott, ám a Tanácsköztársaság megdöntése után újjászerveződött. Önállósága tiszavirág életűnek bizonyult. *Bethlen István,* a kormánypárt tömegbázisának kiszélesítése és a politikai riválisok elnémítása érdekében 1922 februárjában kierőszakolta a fúziót Nagyatádiékkal. Létrejött az Egységes Párt (Bethlen–Nagyatádi-féle kézfogás), amelyben Nagyatádi Szabóék háttérbe szorultak.

Tildy Zoltán passzív tagja volt a kormányzópártnak, ám az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság mozgásba hozta a magyar társadalmat is. Ezt a különböző osztályok, rétegek, pártok és irányzatok a maguk érdekei szerint igyekeztek kihasználni.

A lelkész – *Nagy Ferenccel* együtt – a bethleni párttól való kilépést és egy új, önálló parasztpárt létrehozását tervezte. Olyan tömörülést, mely független mind a fasisztoid irányzattól, mind a konzervatívoktól, mind pedig a szociáldemokráciától. Egy „középpártban" gondolkodtak tehát, amely betölti az óhatatlanul keletkezett űrt, amely a mérleg nyelvét játszhatja, s amely az igazi politikai képviselet nélkül maradt parasztságra támaszkodhatna. 1929-ben Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, *Bartolf Márton, Filó Samu* és *Szabó Árpád* kidolgozták az úgynevezett mezőberényi programot. Ennek eszmeiségét követve – hosszú előkészítés után – 1930. október 12-én létrejött Békésen a Független Kisgazda Földműves és Polgári Párt (továbbiakban: FKGP). Ideiglenes elnöke a módos gazda, *Szijj Bálint* lett, egyik alelnöke pedig Tildy Zoltán. Röviddel később az ezerholdas somogyi földbirtokost, *Gaál Gasztont* választották meg pártelnöknek. 1932-ben bekövetkezett halála után a hírhedt fajvédő *Eckhardt Tibor* került az FKGP élére. Verbális szociális érzékenységgel vegyes nemzeti, nacionalista szellemiségtől áthatva igyekezett – jórészt vidéken – társadalmi alapzatát szélesíteni. Nem változtatni a tőkés rend fundamentumán, de annak politikai felépítményét liberálisabbá, a társadalmat demokratikusabbá téve törekedett megreformálni a keresztény-nemzeti kurzust. Ugyanakkor korlátozni akarta a nagytőke-nagybirtok gazdasági és politikai hatalmát. Adópolitikával és különböző állami támogatásokkal a parasztság polgárosodását szerette volna elősegíteni. A földmíves „osztály" anyagi és politikai súlyának, közéleti szereplésének növelését szorgalmazta. Súlyos ellentmondása volt a pártnak, hogy ekkor még gondosan kerülte a földreform kérdését. Voltaképpen a Horthy-rendszer lojális ellenzékének funkcióját töltötte be. A népi indíttatású szervezet hamarosan a dzsentrik, a középbirtokosok és az úri "középosztály" mozgalma lett. Gaál Gaszton, majd Eckhardt Tibor vezetése alatt az FKGP erősen jobbra tolódott.

Tildy, magas funkciói ellenére is, veszített súlyából, mert vezéri kvalitásai nem voltak alkalmasak arra, hogy Gaál, majd Eckhardt, illetve 1939-től Bajcsy méltó és egyenrangú társa legyen.

A lelkész 1931-ben nem lett országgyűlési képviselő. 1935-ben, a szeghalmi választókerületben (Gömbös Gyula miniszterelnök fondorlatai miatt) ismét kudarcot szenvedett mandátumszerző kísérlete.

Egy általa benyújtott petíció hatására azonban 1937 decemberében (már Gömbös halála után) sikerült bejutnia a parlamentbe. Bemutatkozó beszéde kisgazda körökben csalódást okozott: harcosabb kiállást vártak tőle. *Darányi Kálmán* miniszterelnök, a honatyát meghallgatva felkiáltott: „És ettől az embertől féltünk annyira!"

1939. november 30-án Bajcsy-Zsilinszky Endre belépett az FKGP-ba. Karizmatikus személyiségével hangadó lett a pártban, elhalványítva Tildy Zoltán egyéniségét. A pap „lassú víz, partot mos" stílusával, a maga csendes modorában kitartóan hívott fel a parasztság nehéz helyzetére s néha (tőle szokatlan módon) élesen bírálta Darányi Kálmán miniszterelnökét, aki – szerinte – kesztyűs kézzel bánik a mind hangosabb nyilasokkal.

Tildy kezdeményezésére 1937-ben létrehozták az FKGP földmunkás tagozatát, amelynek elnöke az agrárproletár *Dobi István* lett. Dobi mindent elkövetett, hogy következetesen képviselje a szegényparasztságot, vállalva nemcsak más polgári pártok képviselőinek, de olykor a kisgazdapártiak ellenállását, sőt nemtetszését is. Dobi, pártja baloldalán, nagy szerepet játszott a jobboldali politikusok leleplezésében.

A negyvenes évek elején jelentős változások történtek az FKGP életében. Eckhardt Tibor távozott a párt éléről. A politikus az angolszász orientáció híve volt, s ellenezte a hitleristákkal való szövetséget. 1940-ben *Horthy Miklós* és *Teleki Pál* miniszterelnök megbízásából az Amerikai Egyesült Államokba ment, hogy ott a kormány képviseletében informális kapcsolatokat építsen ki. Eckhardt távozásával Tildy Zoltán került a párt élére. Ennek következtében megerősödött az FKGP mérsékeltebb paraszti szárnya. Ám következetlenné tette magatartását az a körülmény, hogy egyszerre volt antikommunista és antihitlerista, olyan időben, amikor hazánkat a német expanzió már közvetlenül fenyegette. Ebből következett, hogy Horthyék náci-barát háborús politikájával szemben hosszú ideig passzivitást tanúsított. Tildy nem ismerte fel azonnal, hogy a németek melletti elkötelezettség milyen súlyos válságba sodorhatja az országot. Tisztánlátását elhomályosította a Szovjetunióval szembeni elfogultsága, forradalomellenessége. Nála sokkal aktívabb és reálisabb volt Bajcsy-Zsilinszky, aki memorandumok tömegével bombázta a mindenkori háborús kormányokat. Az 1941 augusztusában, *Bárdossy Lászlónak* címzett emlékiratában hibáztatja a kormányfőt Jugoszlávia megtámadásáért, majd az újvidéki vérengzésekért. Szót emelt a Szovjetunió elleni hadüzenet miatt. Féltette az ország sorsát, s bocsánatos bűnnek tartotta volna, ha

nem egy egész hadsereggel, hanem csupán egy önkéntes légióval (lásd: Spanyolország!) kapcsolódunk be a bolsevikok elleni kalandba. Bajcsy-Zsilinszky úgy számolt, a háborút az angolszászok fogják megnyerni, s nem akart a béketárgyalások során szembekerulni a győztesekkel. Ő mindvégig a revíziós politika híve maradt, s ennek rendelte alá politikai koncepcióját.

Amikor Anglia 1941. június 12-én egyezményt kotott a Szovjetunióval, Bajcsy-Zsilinszky már a németekkel való szembefordulást ajánlotta Bárdossynak. A megfontolt tanácsok suket fülekre találtak a rovidlátó kormányfőnél. A *Népszava* 1941. decemberi, úgynevezett karácsonyi számában *Kossuth* alakját állította a kozpontba. Sajnálatos, hogy Tildy még ekkor is hallgatott. Nincs ott a háborúellenes megmozdulásokon és tintetéseken, mert nem akart ujjat húzni a horthysta hatóságokkal, és várt a legfőbb hadúr lépéseire.

Az angolszászok afrikai partraszállása és a sztálingrádi súlyos német vereség után viszont már aktivizálódott. Remélte, hogy ezek az események jobb belátásra bírják Horthyékat, miáltal az ő szerepe is más megvilágításba kerül. Reményt látva a nyugatiak győzelmére, magára talált. Új politikai programot dolgozott ki, melyben kilátásba helyezte a fasisztoid rezsim demokratizálását, az alkotmányosságot, a parlamentarizmus megerősítését, demokratikus szabadságjogokat és immár felvetette a földreform gondolatát is. Programjához szovetségeseket keresett, közeledve az antifasiszta irányzatokhoz. Mikozben szorgalmazta a munkások, parasztok és értelmiségiek összefogását, kapcsolatot keresett a náciellenes legitimista korokkel (*gróf Sigray Antal*). Ugyanakkor a zsidó nagytőke felé is orientálódott (*Chorin Ferenc*). Nagy Ferenc révén pedig kapcsolatot teremtett a konzervatív *Keresztes-Fischer*rel, Horthy belügyminiszterével. Mivel az antihitlerista tábor rendkívül heterogén volt, a kibontakozással kapcsolatos elképzelések pedig igen tarka képet mutattak, voltak, akik a királyság visszaállításában látták a megoldást, mások a Horthy-rendszer érintetlensége mellett érveltek, míg mások a kurzus minimális megreformálását ajánlották. A szociáldemokraták és kommunisták természetesen radikálisabb változtatásokat tartottak szukségesnek. Nagy vitát gerjesztett a földkérdés. Itt a nagybirtok védelmétől, a mérsékelt földosztáson át (amerikai út, „kert-Magyarország") a gyokeresebb struktúrák megvalósításáig terjedtek az elképzelések.

A politikai tervek tekintetében Bajcsy-Zsilinszky és Tildy rokonszenvezett Bethlen elgondolásaival. Valamennyien a nyugati tájékozódás alapján, diplomáciai eszközökkel keresték a kiutat a háborúból,

mindenáron kerülve a tömegek mozgósítását. Ez a koncepció nem állt messze a szociáldemokraták egy részétől sem. Nemcsak Horthyék, de a kisgazda vezetők is féltek 1918–1919 megismétlődésétől. Tildy igyekezett megnyugtatni a kormányzót: „ellene vagyunk a forradalmaknak". Úgy gondolták, a szellem kiszabadítása a palackból a bolsevizmus felülkerekedését eredményezhetné.

Tildy sokáig remélte, ki lehet iktatni a kommunistákat a szövetségből, mert lebecsülte az illegális és üldözött szervezet tömegekre tett befolyását. A háborúellenes mozgalom azonban erősödött és terebélyesedett, s Tildy Zoltánnak be kellett látnia, hogy az általa lebecsült és nem kívánatos kommunisták szerepe a mozgalomban egyre meghatározóbb lesz. Ez alól nem vonhatta ki magát.

Amikor 1942-ben létrejött a Történelmi Emlékbizottság, már ott volt a kibocsátott felhívás aláírói között, *Kállai Gyula, Szakasits Árpád,* Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Darvas József, Veres Péter, Pátzay Pál, Szőnyi István, Bernáth Aurél, Illyés Gyula* és *Nagy István* társaságában. A Történelmi Emlékbizottság kinyilvánította: „Szükség van az egész magyar társadalom megmozdulására. Álljanak sorainkba mindazok, akik tisztán őrzik magukban a történelmi hagyományt, és hiszik, hogy e nagyszerű örökség ápolása és elmélyítése fontos nemzeti feladat..." Kimondva a történelmi ereklyék gyűjtését vállalta a TEB, de implicite a háborúellenes erők mozgósítása volt a valódi cél.

Tildy Zoltán is aláírta tehát a felhívást, ám aktivizálódása még igen óvatos volt. Egyelőre nem kívánt részt venni olyan megmozdulásokban, melyek túllépik a rendszer iránti lojalitást, s melyek radikalizmusuknál fogva kiválthatják a horthysta hatóságok ellenakcióit. Ő sokáig megmaradt a törvényesség szerepkörében. Ezzel magyarázható, hogy az 1942. március 15-ei Petőfi-szobornál rendezett háború- és németellenes demonstrációban nem vett részt.

1943. augusztus 1-jén, a szociáldemokraták kezdeményezésére az SZDP és az FKGP tárgyalásokba bocsátkozott a két párt együttműködéséről. Tildyt és Szakasitsot felbátorították az olaszországi események (az angolszászok szicíliai partraszállása, majd *Mussolini* letartóztatása). Kállay miniszterelnök kész volt tárgyalni a két pártvezérrel, de ódzkodott a háborúból való kilépéstől, mert tartott a német megszállástól. A kormányfő inkább a nyugatiakkal való titkos tárgyalásokat támogatta. Ehhez kérte a két párt vezetőinek segítségét. Ez utóbbiak abban is bíztak, hogy szorosabb együttműködésükkel megakadályozhatják a szélsőjobboldal előretörését. Az FKGP komáromi választmányi ülésén biztosították Kállayt rokonszenvükről.

Az olasz kapituláció után (1943. szeptember 8.) az FKGP Intéző Bizottsága deklarációt fogadott el a békébe való átmenetről. „Feltétlenül és minden eszközzel fenn kell tartani a belső rendet. [...] A párt a maga tömegeiben is határozottan szemben áll a rend minden ellenségével és általában a forradalmi szellem minden megnyilvánulásával." Révai József helyesen jegyezte meg: az FKGP-t nyugtalanította a nyilas veszély és össze akarta kötni a Szálasiék elleni harcot az ország függetlenségéért folyó harccal. Ám ezt nem kötötték össze a horthysta kormányok elleni küzdelemmel.

A német megszállás (1944. március 19.) új helyzetet teremtett. Valamennyi antihitlerista pártot illegalitásba kényszerítettek. Tildynek is bujdosnia kellett, mert neve ott díszelgett a Gestapo listáján. Az illegalitás a pártokat új stratégia kidolgozására késztette. Felismerték, miszerint összehangolt cselekvésre van szükség. Ezért a Magyar Frontba tömörültek. Az SZDP-t és az FKGP-t befolyásolta az angolszászok üzenete (1944. május 13.): nem mentesülnek a felelősség alól, amiért kiszolgálták a nácikat, de enyhíthetik a helyzetet, ha kiválnak a háborúból. Noha a Békepárt (a kommunista párt) a fegyveres harcot szorgalmazta az SZDP és az FKGP ettől ekkor még elzárkózott. Ebben a kritikus helyzetben is a kivárás alapján álltak. Bíztak Horthy bölcsességében, aki át fogja vezetni az országot a válságon.

1944. szeptember 20-án a szociáldemokraták, kisgazdák és kommunisták közös memorandumot juttattak el a kormányzóhoz, amelyben követelték a háborúból való kilépést, a hadsereg átállításával. Horthy erre nem reagált. Helyette azt ajánlotta október 11-én Szakasitsnak és Tildynek, hogy adják fel a kommunistákkal való együttműködést. Ezt mindketten visszautasították.

A kisgazda vezető a Skót Misszió Vörösmarty utcai épületében húzódott meg, de félt onnan kimozdulni. Ezért a Magyar Frontban nem az FKGP tényleges irányítói vettek részt. Tildy pártját a Frontban *gróf Dessewffy Gyula,* a *Kis Újság* szerkesztője és *Pfeiffer Zoltán* ügyvéd-politikus képviselte, akik igyekeztek elgáncsolni a baloldal minden javaslatát. Nem akarták a Nemzeti Parasztpártot (NP) látni a szervezetben, mondván: elég, ha a parasztság szószólója az FKGP, mert két néppárt megosztja a vidéket. Kezdetben Tildy is ezt a nézetet vallotta.

1944 szeptemberében megalakult a Magyar Front Intéző Bizottsága, melynek Tildy Zoltán is tagja lett. A kisgazda vezető nyugatbarát politika érvényesítése érdekében szerette volna megkaparintani a veze-

tő szerepet, ezt azonban a kommunisták és szocialisták összefogása meghiúsította.

Tildy nemcsak a kommunisták felhívására aktivizálódott, hanem azért is, mert felismerte: pártja a háború után csak akkor juthat szerephez, ha tesz is valamit az ország felszabadulásáért. Az illegalitás körülményei között keresi immár a kapcsolatot mindazokkal, akik készek összefogni a közös célokért. Összekottetésre lép *ifj. Horthy Miklós* Kiugrási Irodájával és a fajvédő, de németellenes Magyar Kozosség mérvadó köreivel.

A kiugrási kísérlet kudarca, a német segítségre támaszkodó nyilas puccs azonban megakadályozott minden további egyezkedést a kormányzóval.

Szálasiék rémuralma a korábbinál nagyobb aktivitást, a fegyveres harc megszervezését követelte. Ennek realizálása érdekében a Magyar Front pártjai 1944. november elején létrehozták a kozos katonai szervezetet, melynek feladata lett volna az aktív ellenállás irányítása, az akciók koordinálása. A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága élére Bajcsy-Zsilinszky Endre kerult. Kulonböző tervek szulettek, kulonböző partizánegységek alakultak, amelyek a németek és nyilasok hátában katonai cselekményeket hajtottak végre. Bajcsy-Zsilinszky mártíromsága, és a partizánmozgalom hősi epizódjai ismeretesek.

1944 decemberében Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a demokratikus kormányzat. Hatáskore természetesen egyelőre csak a felszabadult országrészekre terjedt ki. A Nemzetgyűlésbe 56 képviselő, a *Dálnoki Miklós Béla* vezette kormányba 2 kisgazdapárti miniszter kerult (Gyongyösi *János* kulugyminiszter és *Vásáry István* pénzugyminiszter).

Tildy Zoltán 1945. január 16-án szabadult fel. Amint tehette, átvette a szétzilált, az illegalitásból éppen hogy kikászálódó pártja vezetését. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, illetve a demokratikus kormány megalakításában személyesen még nem vehetett részt, mert csak március elején utazott a cívis városba. 1945. augusztus 20-án azonban már az FKGP hivatalos elnoke lett. A legfelsőbb vezetés akkor Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, *Kovács Béla* és *Varga Béla* kezébe kerult. Valamennyi más és más árnyalatot képviselt a párton belul. Tildy a baloldalhoz tartozott, *Barcs Sándor,* Dobi István, *Mihályfi Ernő* és *Ortutay Gyula* társaságában. Nagy Ferenc és kore a centrumot képviselte, de igen jelentős volt a kifejezetten jobboldaliak száma és tekintélye a szervezetben.

A párt valamennyi szárnya kezdetben nyugati orientációt folytatott (Dobi, Ortutay és Mihályfi ez alól kivétel volt). A nyugati irányzat hívei a kialakuló demokráciában vezető szerepre törekedtek, hogy megakadályozzák a kommunisták és szociáldemokraták „keleti" orientációját. Tildyék az SZDP jobbszárnyával keresték a szövetséget, akik úgyszintén a polgári vonalat képviselték. Tildy azonban nem kergetett ábrándokat, felmérte az erőviszonyokat és kompromisszumra lépett a kommunistákkal. Elfogadta az államosításokat, a földreformot és az újjáépítés nagyszabású programját. Rá kellett jönnie, hogy a magyar jobboldal nem számíthat a szovjetek segítségére, de igyekezett minél több polgári elemet érvényesíteni politikájában. Egy olyan demokrácia híve volt, amely paraszti-kispolgári vezetés alatt áll s valamiféle „középutas" (se kapitalista, se szocialista) vágyat fejez ki. Hamar rá kellett azonban jönnie, hogy ez az ábránd, az adott történelmi szituációban, az álmodozások birodalmába tartozik.

A felszabadulást követően többpárti demokrácia jött létre. A harcban a kisebb, szélsőségesebb pártok felmorzsolódtak, vagy adminisztratíve a feloszlatás sorsára jutottak. A széteső jobboldali pártok tagjai-hívei másutt, jórészt az FKGP-ben, kerestek „menedéket". Ez óhatatlanul oda vezetett, hogy a párt eklektikus gyűjtőpárt lett. Sok irányzat alakult ki a szervezet keretén belül s ez a körülmény megosztotta magát a pártot. Fellángolt az ideológiai-politikai-hatalmi harc. Ebben a küzdelemben Tildy kiegyensúlyozó szerepet játszott. Ám ahhoz gyenge volt, hogy pozitívan befolyásolja az eseményeket.

Tildy Zoltán a szegedi Függetlenségi Front közös programjának keretei között maradt akkor is, amikor a magántulajdon szentségét, valamint a nagytőke mérsékelt korlátozását hirdette meg. Nem támogatta saját pártja visszahúzó erőit, de fenntartásai voltak a Nagy Ferenc fémjelezte, sokszor kiszámíthatatlan centrummal szemben. Az elnököt erősítette az a körülmény, hogy a kommunistákkal rokonszenvező baloldali kisgazdákra támaszkodhatott. Tildy az 1945. novemberi választásokon győztes (57%) FKGP élén igyekezett kihasználni a számukra (legalábbis látszatra) kedvező helyzetet, ezért átmenetileg kiéleződtek közte és a szociáldemokraták, valamint a kommunisták közötti ellentétek. Ezt azonban sohasem akarta kenyértörésig vinni. Kompromisszumkészsége, józansága felülkerekedett polgári előítéletein. Elfogadta, hogy a belügyminisztérium a kommunisták kezébe kerüljön, és nem emelt kifogást a Gazdasági Főtanács létrejötte ellen sem. Amikor 1946-ban a Baloldali Blokk (az MKP, az SZDP, az

NPP és a Szakszervezeti Tanács politikai szövetsége) követelte a húsz legjobboldalibb kisgazdapárti képviselő kizárását az FKGP-ból, maga is támogatta kívánságukat.

Az 1945-ös választások után új kormány alakult, melynek elnoke Tildy Zoltán lett (1945. november 15.). Hosszú pártkozi viták után a baloldalnak sikerult ellensúlyozni a jobboldaliak választási győzelmét. Tildyék kényszerűségből beletorődtek a koalíciós kormányzás tényébe, de erejük tudatában a forradalmi fejlődés lezárását surgették. A tőkés termelési viszonyok fennmaradását, a rendszer polgári jellegének változatlan érvényesulését akarták elérni. Az FKGP bízott abban, hogy az úgynevezett „arányosítás" követelése olyan erővıszonyokat teremthet, mely az államhatalmat a jobboldal kezére játszhatja. Célját nem tudta elérni, már csak azért sem, mert 1946. február 1-jén a parlament – pártközi megegyezéssel – Tildyt választotta meg a harmadik koztársaság elnokévé. A „gyenge" koztársasági elnok immár nem rendelkezett olyan eszkozokkel, amellyel a forradalmi folyamatot megállíthatta volna. Amikor 1947-ben kipattant a horthysta Magyar Kozösség népi demokrácia-ellenes összeeskuvése, Tildy elhatárolódott Nagy Ferenctől és társaitól.

Tildy Zoltán a „fordulat évében" (1947–1948) már felismerte, hogy Magyarország jövője a szocializmus. Ezt még akkor is érdemének kell betudnunk, ha szocializmusképe eltért az MKP felfogásától. Úgy gondolta, a közösségi társadalomba való átmenet egy hosszú folyamat lesz, mely kerulni fogja a „keményebb" lépéseket, társadalmi megrázkódtatásokat. Egy, a szocializmus felé haladó sétagalopp vízióját látta, melyet a népi-paraszti erők is nyugodt lelkiismerettel támogathatnak. Figyelemmel kísérve a társadalmi mozgásokat, elismerte a munkásosztály vezető szerepét és kereste az FKGP helyét az épülő szocializmusban. Ekkor még nem gondolt arra, hogy a politikai pluralizmus felszámolása maga alá fogja temetni pártját.

1948-ban veje, *Csornoky Viktor* súlyos kémkedési botrányba keveredett, s emiatt letartóztatták, majd halálra ítélték. Ez a családi esemény megrendítette a koztársasági elnok helyzetét is. Le kellett mondania, és 1948 augusztusában háziőrizetbe kerult. Nem hagyhatta el budakeszi villáját, teljesen visszavonult a közélettől.

1956 májusában *Bognár József* és Dobi István javaslatára feloldották hatósági kötottségei alól. Országjárásba kezdett, hogy megismerkedjen a termelőszövetkezeti mozgalommal és a falusi nép életével.

1956. október 26-án, a második Nagy Imre-kormányban elvállalta az egyik államminiszteri posztot. „Lelkészi" alapállása változatlan

maradt: békítőleg igyekezett hatni a felkelőkre, mindenek előtt az ifjúságra. Október 28-iki rádióbeszédéből ez nyilvánvalóvá vált: „Nyolc esztendei internáltság után újra szabadon szólhatok hozzátok. Sorsotok iránt, a magyar nép sorsa iránt érzett felelősség késztetett arra, hogy részt vegyek Nagy Imre kormányában. Nagy Imre kommunista, én nem vagyok az, de mindketten a kormány többi tagjával együtt elsősorban magyarok vagyunk, hű fiai hazánknak, akik ma egy célt látunk magunk előtt, végleg felszámolni a múlt hibáit és bűneit, lerakni szilárd és biztos alapját népünk boldogulásának, biztosítani nemzeti függetlenségét és szabad életét. [...] Az ifjúságot ma nemcsak arra kérem, hogy a becsülettel kezdett, becsülettel vívott harcot most már a haza és a nép érdekében, jövendőnk érdekében becsülettel fejezze be, hanem hogy készüljön fel azonnal az országépítő munkára."

Egy újabb beszédében megismételte október 28-ai gondolatait, de azt konkrét tennivalókkal egészítette ki: megvédjük nemzeti sajátosságainkat, békében akarunk élni mindenkivel, elő kell készíteni a szabad választásokat, a pluralizmus jegyében. Ugyanakkor naivan felszólított arra, hogy szűnjön meg a belső harc. Kicsit távol az utca zajától hitt abban, hogy a felkelés résztvevői egységesek a célokban és tennivalókban.

Október 30-án megalakult az FKGP. Az Ideiglenes Intézőbizottságba azok a régi kisgazdák kerültek, akik hátrafelé néztek az időben. Olyan „kipróbált" politikusok voltak ők, mint *Adorján József, Csorba János, Kővágó József, Németh Imre, Pártay Tivadar, Rácz István, B. Szabó István, Szemes József.* Ezek az antikommunista politikusok biztosítékai voltak annak, hogy a Nagy Imre-kormány nem lehet folytatója a felszabadulás után létrejött koalíciónak. Tildy tagja lett a november 2-án újjáalakított kabinetnek is, melynek összetétele a restauráció garanciája volt. Tildy, a „régi-új" államminiszter kijelentette: az új szabadságnak emberségesnek kell lennie, meg kell szüntetni az atrocitásokat. Kovács Béla megnyugtatta az országot, miszerint a kormány nem a grófoknak, tőkéseknek építi az országot.

Tudjuk az 1989–1990-es fordulatból, hogy ennek a retorikának nem volt komoly fedezete.

1957-ben Tildy Zoltánt letartóztatták és bíróság elé állították, amely 6 évre ítélte. Egyéni kérelem alapján 1959 áprilisában szabadon bocsátották. Ezután – haláláig – teljes visszavonultságban élt. 72 éves korában, 1961-ben hunyt el.

Ezredvég, 2007

TARTALOM

A Horthy-rendszer jellegéről / 3
A „szegedi gondolat” / 12
A forradalmár Szabó Ervin / 20
Egy talányos „vátesz”
(Szabó Dezső világképe) / 27
Pusztaszer, 1945. március 29.
(A népi demokratikus földreformról) / 36
Munkásmozgalmunk jelentős személyisége
(Demény Pál) / 44
Egy politikus lelkész
(Tildy Zoltán) / 54

250 Ft

A *Z-füzetek* 89. és 118. darabjaként jelentek meg *Hegedűs Sándor* 7-7 történelmi miniatúrát tartalmazó kötetei, amelyek most újabb kötettel, újabb 7 esszével gyarapodnak. Jelen gyűjtemény – melynek írásai egy kivételével az *Ezredvég* című folyóiratban jelentek meg – az előző két kötet szerves folytatása. A jeles történész ezúttal *Szabó Ervinről*, *Szabó Dezsőről*, *Deményi Pálról*, *Tildy Zoltánról* megrajzolt miniportréit, illetve a Horthy-rendszer jellegéről, a „szegedi gondolatról" és az 1945-ös földosztásról írt kistanulmányait nyújtja át az olvasónak.